

İSLÂM TİCARET HUKUKUNA VÜCUT VEREN AHLÂKÎ ESASLAR

Prof. Dr. Sabri ERTURHAN*

Özet

Bu makalede İslâm Ticaret Hukuku özelinden hareketle İslâm'da hukuk-ahlak bütünlüğü ortaya konmaya çalışılmıştır. Hem ahlaka en fazla vurgu yapılan bir alan olması hem de toplum hayatının bekasını sağlayan ana dayanaklardan biri olması hasebiyle bu alan seçilmiştir. Ticarî hayattaki hukuk-ahlak bütünlüğü çok sayıda naslar ve örneklerle ortaya konmaya çalışılmıştır. Makalenin özünü İslâm ticaret hukukunun ahlaklığı oluşturduğundan, makalenin amacını aşmamak gayesiyle çalışma içerisinde bahse konu edilen akitler etrafında klasik fıkıh mezhepleri arasında cereyan eden ihtilaflara ve farklı yaklaşımlara yer verilmemiştir. Asıl konuya temel teşkil etmesi düşüncesiyle giriş başlığı altında ticaretin toplum hayatı için önemi ile hukuk-ahlak ilişkisi etrafındaki yaklaşımlara da ayrıca ana hatlarıyla yer verilmiştir.

The Moral Principles Whis Forming to the Islamic Trade Law

This paper intends to evaluate the unity of law and ethics in Islam, specifically in the Islamic Trade Law perspective. This area has been selected intentionally as Islam pays special attention to ethics and the mainstream element to focus on the future of society. The relations between law and ethics have been illustrated with various divine laws and examples from religion. Since the spirit of the paper is ethics of Islamic Trade Law, the paper does not want to spread the main topic and therefore, does not examine the disputes and different approaches occurring among different sects of Islam. To establish a basis for the major question of the paper introductory section deals primarily with the importance of trade for social actors and different dimension at law and ethics discussions.

I- GİRİŞ

A- Toplum Hayatında Ticaretin Yeri

Ticaret, bir toplumu ayakta tutan en önemli dayanaklardan biridir. Toplumun adeta eli ayağı veya şah damarı mesabesinde. Ticaret hayat demektir, kalkınma demektir, refah demektir, güç demektir.

Ticaret ve sanat hayatının bütünüyle ihmal edilmesi halinde hayat durur ve halkın çoğu yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir. Bu itibarla İslâm'da ticaretle iştigal farz-ı kifâye hükmünde görülmüştür. Diğer taraftan sosyal hayatın idamesi toplum bireylerinin veya grupların yardımlaşması ve her bir şahıs veya grubun bir sanatı, ticaret ve iş kolunu temsili ile mümkündür. Toplum fertlerinin bütünüyle tek bir sanat veya ticaret koluna yönelmeleri diğer sanat ve ticaret kollarının atıl kalma-

* C.Ü. İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı Öğr. Üyesi, e-mail: serturahan@cumhuriyet.edu.tr

sını intaç eder. Bu itibarla ticaret ve sanatta çeşitlilik elzemdir. Bu noktadan hareketle kimi düşünürler Hz. Peygamber'in, "Ümmetimin ihtilâfı geniş bir rahmettir."¹ sözünü ümmetin farklı sanat ve meslek dallarındaki ihtilaf ve çeşitlilikler şeklinde yorumlamışlardır².

Konuyu biraz daha açmak gerekirse; insan, gıda için tarıma, ekip-bıçmaya, pişirmeye; giyinme için dokuma ve dikmeye; barınma, ev ve benzeri binaların inşası için bir takım sanatlara muhtaçtır. Aksi halde gıdasız, elbisesiz ve meskensiz kalan bir insan ölüme maruz kalmış demektir. Bu sanat türlerinin tamamının sadece tek bir ferdin gücü ile yürütülmesi mümkün değildir. O halde bireyler arasında yardımlaşma ve ortaklık kaçınılmazdır. Çünkü hiçbir fert kendisi için gerekli her şeyi bizzât ve yalnız yapmaya muktedir değildir. Meselâ bir kimse münferit olarak tarlayı nadas etse, buğdayı ekip biçse, temizlese, öğütüp ekme yapsa tarım için gerekli araç ve gereçleri, giysilerini, evini-meskenini bizzât yapmaya muktedir olamayacağından bunları hukuken satın alma veya kiralama yoluna gidecektir. Satın alma ve kiralama gibi tasarruflara meşruiyet verilmediğinde ise hemcinsine rica, minnet ve yalvarmak yoluyla, bu da olmazsa onunla dövüşerek, çarpışarak almaya mecbur kalacaktır. Oysaki böyle bir yöntemle yani vuruşarak, öldürerek alemin bekâsı mümkün olmaz. Tüm insanlık müzmahil olur. Aynı şekilde ilim tahsili için kitap ve öğretmen şarttır. Kitabın vücut bulması ve öğretmenin yetişmesi için gerekli birçok araç-gerece ve alt yapının bulunması şarttır. Sözcüleri kitabın kitap haline gelebilmesi için kağıda, kağıt için diğer malzeme ve alt yapılara; kitabın basılması için matbaaya, mürekkebe, dizgiye, tashihe, baskı işlemlerine; dağıtım için bunları yapabilecek sanatkara, uzmanlara ve koordinatörlere ihtiyaç vardır. Bütün bunların tek kişi tarafından deruhte edilmesi mümkün değildir. Sayılan bu ve benzeri hususlar ihtisas, yardımlaşma, dayanışma ve ekip ruhunu gerektirir. Bu itibarla bir Arap atasözünde الوئام لهلك الأنام لولا yani insanlar arasında bir uzlaşma, ülfet, anlaşma ve yardımlaşma olmasaydı bütün insanlık helak olurdu³, denmiştir⁴.

Hâsılı, insan yaratılış itibarıyla medenî olduğundan akıl sahibi olmayan diğer hayvânât gibi hemcinsleriyle birliktelik, yardımlaşma, ortaklık olmaksızın tek başlarına yaşayamayıp basit basit medeniyet (farklı farklı sanat ve branşlarda uzmanlaşma) ile biri birlerine muhtaçtırlar. Bir başka ifadeyle her bir sanat erbabı diğerinin tamamlayıcısı durumundadır⁵. Şair Basîrî (Musullu Halil)'in dediği gibi

Zen merde, civan pîre, keman tîrine muhtâc

Eczâ-yı cihân cümle biribirine muhtâc⁶.

¹ Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, Beyrut, ty, I, 48; Zeynüddîn Muhammed Abdürreûf Münâvî, *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmii's-sağîr* (nşr. Ahmed Abdüsselâm), Beyrut, 1415/1994, I, 270-273; İsmâil b. Muhammed Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, 1408/1988, I, 64-67.

² Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, Dâru'l-ma'rife, I-IV, Beyrut, 1402/1982, II, 83.

³ Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu mekâyi'si'l-lüğa*, Beyrut, 1411/1991, VI, 80; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1410/1990, XII, 628.

⁴ Ali Haydar Efendi (Küçük) (1334/1915), *Dürrü'l-hukkâm şerhi Mecelleti'l-ahkâm*, Dersaadet, I-IV, İstanbul, 1330, I, 17-18.

⁵ Ali Haydar Efendi (Küçük) (1334/1915), *Dürrü'l-hukkâm*, I, 19.

⁶ İ. Hilmi Soykut, *Unutulmaz Mısralar*, İstanbul, 1968, s. 700.

Meselâ tabiatıta mevcut olan taş, ağaç ve demir gibi eşyadan yararlanabilmek için bunlar üzerinde bir takım sanatların icra edilmesi gerekir. Bir sanatın icrası ise dayanışma ve iştirake bağlıdır. Bu bağlamda “Sen farkına varmadan yediğin bir lokma yemekte dokuz yüz sanatkara muhtaçsın ki o sanatkarlar bu lokmanın hazırlanması için gerekli sebepleri oluşturmaya çalışmaktadırlar.”⁷ denmiştir⁸. Bu bir örnek dahi insanların sosyal hayatlarını idamede yardımlaşmanın, dayanışmanın, iş birliği yapmanın, farklı bir sanat ve meslek dalında söz sahibi olmanın ne denli gerekli olduğunu sarahaten ortaya koymaktadır.

Çalışmanın ticaret hukuku bağlamında olması hasebiyle bu noktada dirayetli ilim adamı M. Hamdi Yazır'ın Nisâ, 4/29. ayetinin tefsiri bağlamında ticaret konusundaki önemli tespit ve yorumlarına yer vermenin isabetli olduğunu düşünüyorum. Yazır, bu konuda şu görüşlere yer vermektedir:

Ayetin mazmununda hukukî ve şer'î bakımdan önemli bir problemin çözüme kavuşturulması söz konusudur. Şöyle: salt aklî kıyasla hareket edildiğinde ticaret, kâr etmek amacıyla mübâdele (trampa-değiştirme/exchange) demektir. Mübâdele kavramı ise tam bir muâdele (denklik) anlamı içerdiğinden, herhangi bir mübâdelede tarafların kâr elde etmesi bahse konu bu mübâdele ve eşitlik esasına aykırıdır. O nedenle böyle bir işlemin ribâ gibi bâtıl bir kazanca benzemesi kıyas-ı celî ile daima söz konusu olur. Hatta malî işlemlerde mübâdele ve muâvaza (karşılıklı denk ıvaz, bedel) çok önemli bir unsur olduğundan, özü itibarıyla böyle bir muamele makûl dahi değildir. Çünkü akla göre şayet bir malın değerine bedel olması, onun karşılığı olması makûl ise o takdirde mübâdele saçma; makûl değil ise bir yalan demektir. Zarurî bir takım ihtiyaçlar nedeniyle “Allah alışverişi helal kıldı.”⁹ ayetiyle mübâdele esasına izin verilmiş ise de bu, zaruret gereği bir müsaade olduğundan bu mübâdeleye ticaret kastının eklenmesi durumunda bu ticaretin bir çeşit haksızlığı ihtiva etmiş olması ve buna binâen takva duygusu ile hareket edecek olanların bunda, böyle bir işlemde bir haksız kazanç şüphesi taşıma ihtimalleri son derece muhtemeldir. Hatta sadece muhtemel değil, hakikatte de böyledir. İşte böyle bir vehmin giderilmesi için kıyasa aykırı görünen ticaret, “Allah, sizin üzerinizdeki yükü hafifletmek istiyor; çünkü insan zayıf yaratılmıştır.”¹⁰ ayetinin manası gereğince insanlığın ihtiyacına binâen meşru kılınmıştır. Bu noktadan hareketle esasında mübâdele mahiyetinde olan muâdele ve müsâvât konusunu tarafların karşılıklı ihtiyaçları ve onu takdir edecek olan hüsn-i rizalarına göre değerlendirmek lazımdır. Aslında karşılıklı rıza olmadan sadece ticaretin değil mübâdele ve muamele kapsamına giren işlemlerin tamamının yapılamayacağı açıktır. Tabii ki ihtiyaç olmayınca karşılıklı rıza da olmayacaktır. Bu itibarla karşılıklı rızayı bozan fasit ticaretlerin de meşru olmayacağını anlatmak sadedinde “karşılıklı rıza olması müstesna” buyurulmuş, böylece takva sahibi kimselerin ticaretten kaçınmaları şöyle dursun, aksine boşu boşuna mal yememek için ticaretle iştigal etmelerinin en uygun iktisadî yol olduğu ifade edilmiştir¹¹.

Müellif, ayette geçen “kendinizi öldürmeyin” ifadesini ise ticarî açıdan şöyle yorumlamıştır:

7 انت في اكلك على الغفلة لقمة تحتاج الى تسعة صانع يسعون في تحصيل اسبابها

8 Ali Haydar (Küçük), *Dürrü'l-hukkâm*, I, 19.

9 Bakara, 2/275.

10 Bakara, 2/28.

11 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1971, II, 1342-1343.

a) Bazı cahillerin yaptığı gibi zühd ve ibadet adına rızaya dayanan ticareti hileli işlemler gibi algılayıp bunu da zühd ve takvaya aykırı bularak ticaretten imtina etmek suretiyle kendinizi fakirlik ve zarurete mahkum kılmayınız.

b) Başkalarının malına hırsızlık, gasp, talan vb. şekillerde musallat olarak cinayetlere sebep olmayınız.

c) Ticaret yapacağım diye ne pahasına olursa olsun kendinizi ölüm tehlikesine atmayınız.

d) İhtikar vb. rızaya dayanmayan haksız kazanç yollarına başvurarak insanların kin ve düşmanlıklarını celbetmek suretiyle neticede infiale, ölümlere ve kitlesel cinayetlere sebep olacak durulara sebebiyet vermeyiniz¹².

B-Hukuk-Ahlâk İlişkisi

Hukuk-ahlâk ilişkisine geçmeden önce birkaç cümle ile ahlâkın kaynağı üzerinde durmanın isabetli olacağını düşünüyoruz.

Ahlâkın kaynağı konusunda dinî¹³ ve din dışı¹⁴ olmak üzere farklı teoriler bulunmaktadır¹⁵.

Din dışı ahlâk teorileri şu bakımlardan eleştiriye tâbi tutulmuştur:

a) İnsan gerek ruhî gerekse fizikî şartların etkisiyle değişmektedir. Dolayısıyla insanın vaz' ettiği ahlâkî değerlerin mutlak olması mümkün değildir¹⁶. Duygu, tutku ve ihtirasları olan böyle bir varlıktan her zaman rasyonel bir hareket beklemek isabetli değildir¹⁷.

b) Din dışı ahlâk teorileri nihaî ahlâk prensiplerinin doğrulanmasında sabit bir ölçütten mahrumdur. Bu, sonuçta ahlâkî relativizmi kabule götürür¹⁸. Ahlâkî relativizm birbirleriyle çelişen iki temel prensipten meselâ adaletle zulüm, doğru ile yanlış, namusluluk ile namussuzluk gibi davranışların her ikisinin de aynı anlamda doğru olabileceğini savunmak demektir¹⁹.

Oysaki ahlâk prensiplerinin fonksiyonlarını icra etmeleri ancak evrensel olmalarıyla mümkündür. Bu itibarla ahlâkî prensiplerin aşkın (müteâl-transandantal) bir varlıkla irtibatlandırılmaması halinde evrensellikten söz edilmesi mümkün değildir²⁰. bir başka ifadeyle "Mutlak varlık olan Allah'ın her şeyi mutlak olduğundan, koyduğu değerler de mutlak olmakta böylece değişmez ve sabit değerlere bağlı olarak

¹² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1343-1344.

¹³ Recep Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, Ankara, 1992, s. 85-125.

¹⁴ Din dışı ahlâk teorileri de akıl ile temellendirilen (Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, s. 17-51), sezgi ile temellendirilen (Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, s. 51-58) ve duygu ile temellendirilen ahlâk felsefesi (Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, s. 59-84) şeklinde üç çeşitte mütalaa edilmiştir.

¹⁵ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 1999, s. 306-329; Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, s. 15-16. Ayrıca bkz. Sami Selçuk, "Ahlak, Hukuk ve Suç Hukuku", (Star Gazetesi, 19. 01.2010); a. mlf, "Hukuk da, Devlet de Evrensel Ahlak Yasasına Uymak Zorunda", Star Gazetesi, 12 Ocak, 2010).

¹⁶ Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, s. 134.

¹⁷ Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, s. 158-159.

¹⁸ Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, s. 145.

¹⁹ Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, s. 143, 162.

²⁰ Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, s. 145.

doğan ahlâk ilkeleri de evrensel olmaktadır.”²¹ Şöyle de denebilir: “Eğer insan her şeyi yaratan bir Tanrı'nın varlığına inanıyorsa varlık düzeyinde hiçbir şeyin tam otonomluğa sahip olduğunu söyleyemez. Eğer bugün bildiğimiz ve tanıdığımız yapıda bir insan olmasaydı, elbette tanıdığımız ve bildiğimiz anlamda bir ahlâk da olmazdı. Tanrı bu kozmolojik anlamda her şeyin sebebi olduğu gibi ahlâkın da sebebidir.”²² Hukuk da bu genel çerçevenin dışında mütalaa edilemeyeceğine göre²³ hukukla ahlâk arasında tabîî ve zarurî bir ilişkinin varlığı ortaya çıkmaktadır²⁴.

Biz de ahlâkın kaynağının ilahî olduğu inancındayız. Çünkü bütün beşeriyette zamana ve mekana göre değişmeyen herkes tarafından müsellem sabit evrensel ahlâk kuralları vardır. Adalet, sadakat, ahde vefa, doğruluk, hakkaniyet, kadirşinaslık, cömertlik, namusluluk, emanet (güvenme-güvenilme) gibi hasletler kimsenin reddetmediği evrensel ahlâkî ilkelere dir. Buna karşın yalancılık, ihanet, sözünde durmama, ihanet, cimrilik, haset, haksızlık, hırsızlık, can, mal ve namus gibi değerlere tecavüz ise yine herkes tarafından kötü kabul edilen ahlâkî davranışlardır. Bu değerleri ihlal edenler dahi bu ihlalin doğru olduğuna inanmamaktadırlar. O halde fitrat kanunları değişmez ve evrenseldir. Yaratıcı kudret fitrat kanunlarıyla birlikte evrensel ahlâk kanunlarını da evrene/insanlığa kodlamıştır. Dolayısıyla kaynak birdir. Aksi halde yani ahlâkın değişken olması halinde bir ahlâkî davranıştan veya ahlâk normundan ve ahlâk diye bir disiplinden bahsetmek de abes olurdu.

Ahlâk'ın kaynağı hakkında bu özet yaklaşımlardan sonra hukuk-ahlâk ilişkisi bağlamına gelecek olursak hukukla ahlâk arasında özellikle günümüzde herhangi bir irtibatı kabul etmeyen görüşler ağırlıkta olmakla birlikte²⁵ hukukun geniş anlamda ahlâkın bir çeşidi²⁶ olduğu; *hukukun asgarî ahlâk olduğu* veya hukuku, devlet yaptırımına bağlanmış ahlâk kurallarının oluşturduğu²⁷ şeklinde yaklaşımlar da bulunmaktadır.

İslâm'da hukuk-ahlâk ilişkisine gelince; İslâm hukuku bütün emir ve yasaklarında meselenin ahlâkî cihetini her zaman ve zeminde mutlaka gözetmiş, üstün ahlâkî (ahlâk-ı fâdıla) toplumu ayakta tutan temel dinamiklerin başında görmüş, bu itibarla ahlâkın korunmasına son derece önem atfetmiştir. Bunun somut göstergesi olarak belirtmek gerekirse bu dinin Peygamberi yüce bir ahlâka sahiptir²⁸. O aynı zamanda, ahlâkî güzellikleri tamamlamak için gönderilmiştir²⁹. O'nun ahlâkı Kur'ân'dır³⁰. Kur'ân ise son ilahî kitaptır. Dolayısıyla ahlâkın kaynağı ilahîdir.

21 Kılıç, *Ahlâkın Dini Temeli*, s. 161.

22 Aydın, *Din Felsefesi*, s. 308.

23 Hukuk normlarının kaynağının ilahî olduğu hakkındaki görüşler için bkz. İzzet Özgenç, *Suç İştirakin Hukukî Esası ve Faillik*, İstanbul, 1996, s. 128-129.

24 Halit Ünal, “İslâm Hukuku Açısından Hukuk-Ahlâk İlişkisi”, (Yayınlanmamış Makale), s. 4.

25 Sulhi Dönmez, “Suç Kavramının Menşei ve Gelişmesi”, www.kriminoloji.com/Suc%20kavrami.htm (26. 07. 2010 Pazartesi); Mukbil Özyörük, *Hukuka Giriş*, Ankara, 1959, s. 20-28; Adnan Gürüz, *Hukuk Başlangıcı*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999, s. 23-25.

26 Hamide Topçuoğlu, *Hukuk Sosyolojisi*, Ankara, 1977, s. 468.

27 Necip Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1987, s. 20. Ayrıca bkz. Ali Fuat Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku*, Baha Yayınları, İstanbul, 1960, I/41-42; Mustafa Çağrıç, *İslâm Ahlâkı*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1985, s. 24.

28 Kalem, 68/4.

29 Mâlik, “Hüsnü'l-huluk”, 8.

30 فان خلق نبي الله صلعم كان القرآن Müslim, “Müsâfirîn”, 139.

Kur'ân, hukukun/fıkhın da kaynağıdır³¹. Bu noktadan hareketle nihâî tahlilde diyebiliriz ki Hz. Peygamber'in örnek şahsiyetinde ahlâkın hukuka yansması veya hukuk-ahlak bütünlüğü açıkça görülmektedir³². Ayrıca insan fiilleri hakkında iyi ve kötü hükmünü veren Allah ve O'nun gönderdiği din (hukuk) olunca³³ ahlâkî fiiller ile hukukî fiiller arasında bir müşterekliğin ve kaynak birliğinin olması kaçınılmazdır³⁴. Bu itibarla İslâm hukuku evrensel ahlâk ilkeleriyle tam bir ittifak içerisinde³⁵.

Kur'ân'da insan davranışlarıyla ilgili değer yargısı taşıyan her ifade, maddî/hukukî müeyyidesi olsun olmasın normatif bir özellik arz eder. Maddî yaptırımları bakımından bu hükümlerin bir kısmı hukukla/ahkâmla ilgili hükümlerdense de geniş anlamda hepsi ahlâkî hükümlerdir ve bu anlamda hukuk-ahlâk arasında bir kapsam ilişkisi vardır³⁶.

Şimdi İslâm'da ahlâkla hukukun iç içe olduğunu veya ahlâkî ilkelerin hukuk normuna nasıl temel teşkil ettiğini daha yakından görmeye çalışalım:

Kur'ân'da ahlâkî ve hukukî hükümler ile bunların müeyyidelerinin peş peşe ve iç içe zikredilmesi (meselâ bkz. Âl-i İmrân, 3/130-132; Nisâ, 4/13-14; İsrâ, 17/32 gibi) İslâm'da ahlâk ve hukukun bir bütün olduğunu göstermektedir³⁷.

Biraz daha somutlaştırmak gerekirse, İslâm'da hukuk-ahlâk ilişkisi şu örneklerde açıkça görülür:

Nûr, 24/30 ve İsrâ, 17/32. ayetlerdeki hükümler zinayı önlemeye yönelik ahlâkî tedbirleri belirten hükümlerdir. Çünkü bu ayetlerde geçen "ezkâ" ve "ve sâe sebîlâ" kavramları ahlâkî kavramlardır. Aynı şekilde İsrâ, 17/35. ayette ölçü ve tartıda adaletili olmaya vurgu yapılmakta, bu yaklaşımın hayırlı ve güzel olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu ayet tamamen hukuka/ticarete ilişkin bir ayet olmasına rağmen bu husustaki ahlâkî erdeme dikkat çekilmektedir. Yine yetimlerin hukukuna ilişkin İsrâ, 17/34. ayette yetimlerin mallarına "en güzel" şekilde yaklaşılması emredilmektedir ki bu da ahlâkî bir terimdir³⁸. Aynı şekilde içki ve kumar yasağı³⁹ Şeytan'ın insanlar arasında "kin" ve "düşmanlık" tohumları ekmesiyle gerekçelendirilmiştir. Kin ve düşmanlık çirkin huyların ön sıralarında yer almaktadır. Zinayı konu edinen ayetlerden birinde⁴⁰ zinaya yaklaşılmasının, çünkü onu işlemenin "hayasızlık (fâhişe)" ve "kötü bir yol" olduğu ifade edilmiştir⁴¹. Yine bazı hükümlerin konuluşu gerekçesi olarak "nefisleri ve

31 Hukuk normlarının kaynağının ilahî olduğu birçok bilim adamı tarafından da kabul edilmektedir Bkz. Özgenc, *Suçta İştirakin Hukukî Esası*, s. 128-129.

32 Ünal, "İslâm Hukuku Açısından Hukuk-Ahlâk İlişkisi", (Yayınlanmamış Makale), s. 30.

33 Bkz. Şems, 91/7-11.

34 Ünal, agm, s. 43.

35 Abdulkadir Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, Beyrut, 1415/1994, I, 70; Muhammed Ebû Zehra, *el-Cerîme*, Dâru'l-fikri'l-Arabî, Kahire, ty, s. 12 vd; Şamil Dağcı, *İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı İşlenen Müessir Fiiller*, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1996, s. 37; Fethî b. Et-Tayyib Hammâsi, *ed-Darûratü'l-merhalîyye fî tabîkî'l-kânûni'l-cinâi'l-İslâmî*, Dâru Kuteybe, Beyrut/Dımaşk, 1421/2001, s. 43-59; Çağrı, *İslâm Ahlâkı*, s. 24-26.

36 Ünal, agm, s. 13.

37 Ünal, agm, s. 11.

38 Ünal, agm, s. 50.

39 Mâide, 5/91.

40 İsrâ, 17/32.

41 Muhammed Selîm Avvâ, *Fî usûli'n-nizâmi'l-cinâi'l-İslâmî*, Dâru'l-meârif, Kâhire, 1983, s. 53.

kalpleri daha fazla temizleyici olması”⁴² gösterilmektedir. Nefsin ve kalbin temizlenmesi ise ancak sağlam ahlâkî ilkelere bağlanmak ve ahlâkın gereklerini yerine getirmekle mümkündür⁴³.

O halde diyebiliriz ki, İslâm Hukuku ahlâkî değerleri himayeyi kendisine gaye edinmiş, bu amaçla bahse konu ahlâkî ilkeleri temel alarak hüküm/hukuk normu vaz’etmiştir. Bir başka ifadeyle Kur’ân, emrettiği veya yasakladığı bazı fiilleri bu fiillerin ahlâkî sonuçlarıyla gerekçelendirmiştir⁴⁴.

II-İSLÂM TİCÂRET HUKUKUNUN AHLÂKÎ TEMELLERİ

İslâm’da en fazla ahlaka vurgu yapılan alanlardan biri ticaret hayatıdır. Çünkü ticaret toplum hayatının olmazsa olmazlarından. Hayatın idamesinin en temel dayanaklarından. İnsanlığın en fazla ihtiyaç duyduğu bir alan olmasının yanında ticaret aynı zamanda kişisel çıkarların en fazla gözetildiği dolayısıyla çıkar çatışmasının yaşandığı bir alandır. Bu nedenle en fazla istismara, haksızlığa, zarara ve düşmanlığa sebebiyet verilebilecek alandır. Bu itibarla müslümanlar arasında ticaretle ahlak kelimesi adeta bütünleşmiş, özdeşleşmiş, “ticaret ahlakı” adeta tek bir kavram gibi kullanılagelmiştir. Ana kaynaklarda ticaret ahlakına yapılan vurgunun böyle bir anlayışın egemen olmasında rolü olduğu açıktır. Ticarî bir muamelenin konu yapıldığı hemen her nassda meselenin ahlâkî cihetine mutlaka dikkat çekildiği görülmektedir. Bu rivayetlerden birinde Hz. Peygamber, en helal kazancın yalan söylemeyen, emanete hıyanet etmeyen, sözünden dönmeyen, satın aldığı malı kötülemeyen, sattığı malı aşırı derecede methetmeyen, borcunu savsaklamayan, alacaklısını sıkıştırmayan bir ahlaka sahip tüccârın kazancı olduğunu⁴⁵ belirterek bir tâcirde bulunması gereken güzel ahlâkî hasletlere dikkat çekmiştir.

Şimdi örnek hukukî işlemler üzerinde İslâm ticaret hukukuna vücut veren ahlâkî ilkeleri daha yakından görmeye çalışalım:

A-Adalet

Hem hukukî hem ahlâkî bir kavram ve değer olan adalet⁴⁶, bir şeyi yerli yerine koymak, her hak sahibine hakkını vermek demektir. Fert ve toplum hayatında en önemli huzur ve güven unsurudur. Adalet, Allah’ın sıfatıdır, mülkün, egemenliğin ve toplum hayatının temelidir. Adaletin tesisi Kur’ân emridir⁴⁷, peygamberlerin gönderilme gerekçelerinden biridir⁴⁸. Yer ve göklerin düzeni adaletle kâimdir⁴⁹. Adaletin

⁴² Bakara, 2/232; Nûr, 24/28, 30; Ahzâb, 33/53; Mücâdele, 58/12.

⁴³ Muhammed Mustafa Şelebî, *Ta’lîlû’-ahkâm*, Beyrut, 1401/1981, s. 19; Avvâ, *Fî usûli’n-nizâmi’l-cinâi’l-İslâmî*, s. 53-54.

⁴⁴ Avvâ, *Fî usûli’n-nizâmi’l-cinâi’l-İslâmî*, s. 53.

⁴⁵ أطيب الكسب كسب التجار الذين إذا حدثوا لم يكدبوا وإذا اتتمنوا لم يخونوا وإذا وعدوا لم يخلفوا وإذا اشتروا لم يذموا، وإذا باعوا لم يظروا، وإذا كان أطيب الكسب كسب التجار الذين إذا حدثوا لم يكدبوا وإذا اتتمنوا لم يخونوا وإذا وعدوا لم يخلفوا وإذا اشتروا لم يذموا، وإذا باعوا لم يظروا، وإذا كان لهم لم يعسروا *Alâuddîn Ali b. Abdilmelik Müttakî el-Hindî, Kenzû’l-ummâl fî süneni’l-akvâl ve’l-ef’âl*, Beyrut, 1413/1993, IV, 30.

⁴⁶ Hayrettin Karaman, “Adalet”, *DİA*, I, 343-344; Muharrem Kılıç, “Hukuk-Ahlâk İlişkinin Temellendirilmesi ve Ayırım Kriterlerinin Analizi”, *Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlâk* (Editör: Recep Kaymakcan-Melüt Uyanık), İstanbul, 2007, s. 590-592, 601.

⁴⁷ Bkz. Nahl, 16/90; A’râf, 7/29. adalete riayet hakkında ayrıca bkz. Nisâ, 4/135; Mâide, 5/8; Hadîd, 25; Müslim, “İmâre”, 18; Tirmizî, “Ahkâm”, 4.

⁴⁸ Hadîd, 57/25.

⁴⁹ Ebû Dâvûd, “Büyü”, 34; İbn Mâce, “Zekât”, 18.

tesisi, hukukun temel gayeleri arasındadır⁵⁰. Adaletin gayesi de toplumu saadete ulaştırmaktır⁵¹. Adalet, “İnsanın fitrat bakımından ulaşmak istediği ve benliğinin derinliklerinde taşıdığı yüce bir kavramdır.”⁵² Adaletin kalmadığı yerde zulmün ege- men olması kaçınılmazdır. Hangi din ve ideolojik düşünceyi taşırsa taşısin adaletle hükmeden her toplum veya devletin egemenlik ve devletlerini sürdürdükleri, adaletle hükmetmeyen topluluk veya devletlerin müslüman da olsa çöktükleri ve yıkıldıkları tarihi bir hakikattir. Bu itibarla “*Küfür âbâd olur, ama zulüm âbâd olmaz*” veya “*mülk küfürle devam eder ama zulümle devam etmez.*”⁵³ sözü adeta müselleme bir kaziyeye gibi yerleşmiştir⁵⁴.

Bir başka açıdan adalet, takvaya ulaşmanın en önemli şartıdır⁵⁵. Takva sahibi kişi mutlaka adaletle hükmeder ve adaletten ayrılmaz. Ama bu takva mertebesini elde edebilmek için mutlaka adaletli olmak gerekmektedir. Adaletle en fazla vurgu yapılan alanlardan biri de ticarî ilişkiler olunca ticaret hayatında adaletle riayet etmeden takvaya erişmenin mümkün olamayacağı açıktır. Çünkü ticarî muamelelerde adaletle aykırı her türlü alışveriş zulüm olarak nitelendirilmiştir. Zulüm ise dinde şiddetle lanetlenmiştir⁵⁶. Zulüm işleyerek takva sahibi olunması ise mümkün değildir. Bu itibarla adalet ilkesinin tesisi bağlamında Kur’an’da bâtil ve haksız yollardan kazanç elde etme ve bu yerlere yapılan harcamalar yasaklanmıştır⁵⁷. Bâtil yollardan yeme kapsamına hırsızlık, gasp, kumar, ribâ, fâsit muameleler, sefahet, israf gibi sebep ve gayeleri gayri meşru olmayan kazançlar ve harcama halleri girmektedir⁵⁸. Rüşvet de bu bâtil kazançlar arasında yer almaktadır⁵⁹. Bu tür kazançlar batıl ve haksız olmaları hasebiyle zulüm olarak nitelenmiştir.

Şimdi adalet ilkesine aykırı olan ticarî işlemlere daha yakından bakalım:

a) Faiz

Adalet ilkesine tezat teşkil ettiği için şiddetle yasaklanan ticarî muamelelerin başında bütün çeşitleriyle ribâ yer almaktadır⁶⁰.

50 Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, s. 30; Ünal, agm, s. 17.

51 Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku*, I, 35.

52 Ünal, agm, s. 19.

53 Ebû Abdullah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb (et-Tefsîru'l-kebîr)*, Beyrut, 1411/1990, XVIII, 61; (ان الله يقيم الدولة العادلة وان كانت كافرة ولا يقيم الظالمة وان كانت مسلمة. ويقال: الدنيا تدوم مع العدل والكفر ولا تدوم مع الظلم). İbn Teymiyye, Takîyyüddîn b. Ahmed Abdülhalîm, *Mecmûu fetâvâ*, yy, ty, XXVIII, 146.

54 Adalet konusunda bkz. Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku*, I, 32-34; Vecdi Aral, “Hukuki Değer Olarak Adalet”, *Makâsîd ve İctihâd* (Haz. Ahmet Yaman), Yediveren, Konya, 2002, s. 29-38; Affî Abdülfettâh Tabbâra, *Rûhu'd-dîni'l-İslâmî*, Beyrut, 1980, s. 300-302; Mustafa Çağrıncı, “Adâlet”, *DİA*, I, 341-343; Karaman, “Adalet”, *DİA*, I, 343-344.

55 Mâide, 5/8.

56 Bkz. Hûd, 11/18.

57 Bakara, 2/188; Nisâ, 4/29, 161; Tevbe, 9/34.

58 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1341.

59 Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, XI, 185; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1342, III, 1687; Saffet Köse, “İslam Hukukuna Göre Rüşvet Suçu ve Cezası”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sy, 11 (Nisan 2008), s. 146.

60 Yusuf, Karadâvî, *Devru'l-kıyam ve lahlâk fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, Beyrut, 1417/1996, s. 299-305; Ali Ahmed Cercâvî, *Hikmetü't-teşrî'i'l-İslâmî ve felsefetühû*, Dâru'l-fikr, I-II, Beyrut, 2007, II, 91. Faizle ilgili müstakil bazı eserler için bkz. İsmail Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, Nil Yayınları, İstanbul, 1994; Yunus Refik Mısıri, *el-Câmi' fusûli'r-ribâ*, Dâru'l-kalem, Dimaşk, 1412/1992; Süleyman Uludağ, *İslamda Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, İstanbul, 1988.

Fıkıh terminolojisinde faiz; malın mal ile değişimi mahiyetindeki bir akitte karşılığı bulunmayan bir fazlalıktır⁶¹. Bir başka tanıma göre ribâ/faiz; borç verilen bir parayı veya malı belli bir süre sonunda belirli bir fazlalıkla yahut borç ilişkisinden doğan ve süresinde ödenmeyen bir alacağa ek vade tanıyıp bu süreye karşılık onu fazlalıkla geri almanın veya bu şekilde alınan fazlalığın adıdır⁶².

Faizin konu edildiği ayetlerden birinde faizden geri kalan bakiyenin terk edilmesi emredilmiş, bunun imanın gereği olduğu vurgulanmış, faizli işlemlerden vazgeçmeyenlerin Allah ve Peygamber'ine karşı savaş açmış olacaklarına dikkat çekilmiştir⁶³. Bu ayete göre fâizin yasaklanmasının temel gerekçesinin taraflardan her bir aleyhine vaki olacak haksızlığın, zulmün engellenmesidir. Böylece taraflardan her biri ne zulmetsin ne de zulme uğramış olsun. Bu bağlamda Hz. Peygamber de konuyla ilgili hadislerinden birinde ribâ/faizi kişiyi helake götüren yedi büyük günahın biri olarak saymıştır⁶⁴.

Faizin yasaklanma hikmetlerini kısaca sıralamak gerekirse;

a) Faiz karşılığı olmayan haksız mal iktisabıdır.

b) Faiz yoluyla kapitalistlerin sayısı artacak, bunlar büyük bir güç odağı haline gelecek, zamanla ekonomiden idareye her şeyi kendi çıkarları doğrultusunda kontrol altına almış olacaklardır.

c) Kaynakların tam olarak kullanımını engellediğinden fakirliğe ve işsizliğe sebep olacaktır.

d) Faiz, âtil bir sınıfın oluşmasına zemin hazırlayan bir muameledir. Bu durum ise netice itibariyle temel üretim faktörü olan emeğin piyasadan çekilmesi anlamına gelmektedir.

e) Faizlerin yükselmesi, bunun maliyete yüklenmesine bu da daha fazla pahalılığa yol açacaktır.

f) Faizli muamelelerin yaygınlaştığı toplumlarda kardeşlik ve yardımlaşma duyguları ölmekte, toplumun farklı kesimleri arasında karşılıklı kötü duygular egelemektedir, bu da zengin fakir arasında sınıf çatışmasına yol açabilmektedir.

g) faiz, ekonominin tabii akışına engel olmaktadır.

h) Dış borçların faizleri, kalkınmakta olan ülkelerin daha çabuk kalkınmalarını engellemektedir.

i) Esasen borçlanma ihtiyacı yokluktan doğmakta, varlıklı fertler veya toplumlar yoksullara borç vermektedir. Bu itibarla anapara üzerine bir de faizin yüklenmesi dar gelirlinin durumunu daha da çekilmez hale getirmektedir⁶⁵.

61 Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul, 1991, II, 202.

62 Özsoy, "Faiz", *DİA*, XII, 110; a. mlf, *Faiz ve Problemleri*, s. 59-62.

63 Bakara, 2/278-279.

64 اجتنبوا السبع الموبقات الشرك بالله والسحر وقتل النفس التي حرم الله إلا بالحق وأكل الربا وأكل مال اليتيم والتولي يوم الزحف وقذف المحصنات الغافلات Bkz. Buhârî, Vasâya, 23, Tıb; Hudûd, 44; Müslim, İman, 144; Ebû Dâvûd, Vasâya, 10; Nesâî, Vasâya, 12.

65 Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 217-219.

j) Faizli krediyle çalışan iktisadî kuruluşlar, eşit imkan ve şartlara sahip olmalarını nedeniyle diğerleriyle rekabet etmekte zorlanmakta, hatta çoğu kez bu rekabet hiç mümkün olmamaktadır. Bu durumdan özellikle yatırımını kısa sürede kâra geçiremeyen işletmeler zarar görmekte, dolayısıyla bu sistem kısa vadeli yüksek kârlı alanlarda yatırımı hızlandırıp küçük işletmeleri ve esnafı mağdur etmektedir. Günümüzde bu sebeple çok sayıda kapanan işyerleri, satılan fabrika, iflas eden büyük işletme ve şirketler bulunmaktadır.

k) Nihayet faiz, devlet ve toplumları çökerten ve tarih sahnesinden silinmesine neden olabilmektedir⁶⁶.

b) Ölçü ve Tartıda Haksızlık

Birçok Kur'ân ayeti ticarî hayatın önemli bir kısmını teşkil eden ölçme ve tartmaya dayanan muamelelerde son derece adil ve hassas davranmayı emretmekte, bu konuda yapılacak haksızlıklara, bu haksızlıkların yol açabileceği bireysel ve toplumsal tehlikelere dikkat çekmektedir⁶⁷.

Ölçü-tartıda eksiklik görünüşte insanlara hakkını tam olarak verme, içyüzü ise eksik verme şeklinde ortaya çıkabilir. Bu şekil bir muamele alacaklı için zulümdür. Aynı şekilde bedelin alınması sırasında görünüşte alacaklıdan sadece hak edilen alınmış olmakta olayın esasına bakıldığında ise hak edilenden fazlası alınmış olmaktadır. Bu ise zulüm ve hiledir⁶⁸. Ahlâkî ve dînî ciheti bir yana bu kabil yasak fiilleri irtikâp edenler ayrıca uygun bir ta'zîr cezasıyla da cezalandırılabilirler⁶⁹.

Ölçü ve tartıda yapılan hilenin ne denli toplumsal vahim sonuçlara yol açabileceği Kur'ân'da Şuayb Peygamber'in kavminin bu nedenle helak olmasıyla örneklendirilmektedir⁷⁰.

c) Kumar

Kumar, haksız kazanç yollarından biridir. Haksız kazanç karşılıkta zulmetmek demektir. Bu nedenle kumar Kur'ân'da yasaklanmıştır⁷¹.

Kumarın neden olduğu kötülüklerden bir kısmını şu şekilde sıralamak mümkündür: Kumar haksız bir kazançtır. Kaybedende kin ve düşmanlık duygularını besler. Kazananda daha fazla kazanma hırsını artırır. Bu duygu onu tam bir kumarbaz haline getirir. İbadete engel olur. Bireylerde kısa yoldan köşeyi dönme düşüncesini egemen kılar. Kumarı bir geçim kaynağı haline getirenlere bir tembellik ve meskenet

⁶⁶ Abdürrezzâk Ahmed Senhûrî, *Masâdiru'l-hakk fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Beyrut, 1988, III, 234-236; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûka İslâmîyye ve İstılâhâtı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, I-VIII, İstanbul, 1967, VI, 109-111; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 217-219; Ali Bardakoğlu, "Ribâ", *İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, III, 589-590; Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, s.45-55.

⁶⁷ وَإِذَا كُنْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ Hüd, 11/84-85; وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كُنْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ Isra, 17/35. Ayrıca bkz. Şuarâ, 181: وَاقِيمُوا الْوِزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَحْسُرُوا الْمِيزَانَ: 181.

⁶⁸ Saffet Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile* (Hile-i Şer'iyye), İstanbul, 1996, s. 308. Ayrıca bkz. Karadâvî, *Devru'l-kıyem ve'l-ahlâk*, s. 305.

⁶⁹ Abdülazîz Âmir, *et-Ta'zîr fi's-Şer'iati'l-İslâmîyye*, Dârul'fikri'l-Arabî, Kahire, 1954, s. 286.

⁷⁰ Hüd, 11/84-88.

⁷¹ Mâide, 5/90-91.

hakim olur⁷². Bu itibarla kumar hangi ad altında ve ne nedenli çağdaş bir görünümde olursa olsun, zulümdür ve bütün şekilleriyle yasaklanmıştır.

d) Rüşvet

Herhangi bir ücret karşılığında bir vazifeyi üstlenmiş bulunan kamu görevlisinin yetki, vazife ya da nüfuzunu kullanarak sağladığı çıkardır⁷³. Rüşvete başvurmakla ya hak edilmeyen bir çıkar sağlanmakta veya başkasının hakkına tecâvüz edilmektedir. Her iki halde de adalet ve hakkaniyetin ihlali yani zulüm söz konusudur. Rüşvet yasağının dayanağı Kur'ân ayetleri⁷⁴ ve hadislerdir. Bu hadislerden birinde Hz. Peygamber, rüşvet alana ve verene lanet etmiştir⁷⁵. Zekat memurluğu esnasında topladığı zekatlar dışında kendisine hediye verildiğini söyleyen sahabenin bu davranışını Hz. Peygamber şiddetle reddetmiş, evinde oturduğu halde böyle bir hediyenin kendisine verilip verilmeyeceğini sorarak hediye olduğu iddia edilen malın rüşvetten dolayısıyla haksız kazançtan başka bir şey olmadığına vurgu yapmıştır⁷⁶.

Devlet çarkının dahi bozulmasına neden olacak derecede adalet ilkesine aykırı zulüm içeren kötü bir ahlâkî davranış olması⁷⁷ ve hukuka aykırı haksız kazanç yollarından biri olması hasebiyle rüşvet sadece vicdanî bir davranış olarak kabul edilmiş, karşılığında maddî müeyyide de öngörülmüştür⁷⁸.

e) Yetim Malı Yemek

Son derece zulüm içeren ve adalet ilkesine aykırılık teşkil eden kazanç yollarından biri yetim malı yemektir. Yetim malı yiyen kimse yetimin hem korumasız, hem sahipsiz, hem de henüz aklî ve bedenî olgunluğa erişmemiş olma gibi zaaflarından yararlanmakta, bunları istismar etmektedir. Dolayısıyla böyle bir yaklaşım tamamen zulüm içermektedir.

Bahse konu ayetler yanında⁷⁹ Hz. Peygamber de hadislerinden birinde yetim malı yemeyi kişinin helakine neden olan yedi büyük günahlardan biri olarak saymıştır⁸⁰.

f) Borcun Savsaklanması

İmkânı olduğu ve hiçbir geçerli mazereti olmadığı halde salt keyfî olarak borcunu ödemeyen şahsın bu durumu hadislerde zulüm olarak nitelenmiştir⁸¹. Adalet

72 Karaman, *Günlük Hayatımızda Haramlar ve Helaller*, İstanbul, 1982, s. 135; Abdurrahman Hasan Meydânî, *el-Ahlâku'l-İslâmîyye ve üsüsühâ*, Dimaşk, 1413/1992, II, 114-115.

73 Köse, "İslâm Hukukuna Göre Rüşvet Suçu ve Cezası", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sy, 11, s. 141.

74 Bakara, 2/188; Mâide, 5/42, 62-63.

75 Tirmizî, "Ahkâm", 9, Ebû Dâvûd, "Akdiye", 4; İbn Mâce, "Ahkâm", 2; Ahmed b. Hanbel, II, 164, 190, 194...

76 Buhârî, "Eymân", 3, "Hıyel", 15; Müslim, "İmâre", 26-30.

77 Meydânî, *el-Ahlâku'l-İslâmîyye*, II, 118-119.

78 Abdülaziz Âmir, *et-Ta'zîr fi'ş-Şerâti'l-İslâmîyye*, s. 265-266; Köse, "İslâm Hukukuna Göre Rüşvet Suçu ve Cezası", s. 151-153.

79 Nisâ, 4/10; En'âm, 6/152.

80 Bkz. Buhârî, Vasâya, 23, Tıb; Hudûd, 44; Müslim, İman, 144; Ebû Dâvûd, Vasâya, 10; Nesâî, Vasâya, 12.

81 *محل الغني ظلم* Buhârî, "Havâlât", 1-2, İstikrâz, 12; Müslim, Müsâkât, 33; Ebû Dâvûd, "Büyü", 10; Tirmizî, "Büyü", 68; Nesâî, "Büyü", 100-101; İbn Mâce, "Sadakât", 8; Mâlik, "Büyü", 84; Dârimî, "Büyü", 48; Ahmed b. Hanbel, II, 71, 245, 254, 260. *لَيْ الْوَاجِدِ لِحَلِّ عَرْضَهُ وَغَوَيْتَهُ* Buhârî, "İstikrâz", 13; Ebû Dâvûd, "Akdiye", 29; Nesâî, "Büyü", 100; İbn Mâce, "Sadakât", 18.

anlayışı, borcun zamanında ödenmesini gerektirmektedir. Aksi bir tutum alacaklının hukukunu çiğnemek, onun ihtiyacı olduğunu düşünmemek, onun ticarî ve sosyal hayatını dikkate almamak demektir. Bu itibarla bütünüyle ahlakî olmayan haksız ve keyfî bir davranıştır⁸².

Borç, zamanı geldiği, alacaklının talep etmediği, onu sıkıştırmadığı ve borçlunun da ödeme gücü bulunduğu halde bir takım sâiklerden dolayı savsaklanabilir. Bunlar, borcu unutturma veya eldeki parayı kendisinin başka işlerine yatırma vb. gibi ahlakî olmayan sâikler olabilir. Ama alacaklının borcunu talep ettiği ve borçlunun da imkanı olduğu halde ödememesi bir “temerrüd” halidir.

Terminolojide temerrüd; ifaya muktedir borçlunun, muaccel ve ifası mümkün borcunu, alacaklı talep ettiği ve ifayı kabule hazır olduğu halde zamanında ödemesidir⁸³.

Temerrüd, bir hacr sebebidir⁸⁴. Ayrıca cumhûr-ı fukahâ imkanı bulunduğu halde borcunu ödemekten imtina eden şahısların hapsedileceklerine de hükmetmişlerdir⁸⁵. Bunun dışında borcun ödemesinin geciktirilmesi süresindeki enflasyon farkının ödeneceği İslâm hukukçularının geniş bir kesimi tarafından kabul edilmektedir. Bununla beraber borcun geciktirilmesi nedeniyle alacaklının zararlarının tazmin edilemeyeceği konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır⁸⁶.

Bu noktada Hz. Peygamber’in, borcunu ödemeyen bir şahsın cenaze namazını kılmadığını⁸⁷ ayrıca hatırlatmalıyız.

Bu maddî müeyyide yanında varlıklı bir şahsın borcunu ödememesinin ahiret cezası da ağırdır⁸⁸. Bu cümleden olarak Hz. Peygamber, borçlu olarak ölmeyi büyük günahlar arasında saymış, şehidin dahi kul hakkının (borcunun) affedilmeyeceğine⁸⁹ dikkat çekmiştir.

g) Hile (hilâbe-tağrîr-tedlîs, ğışş)

Hadislerde her alanda olduğu gibi ticarî hayatta aldatmak da şiddetle yasaklanmıştır. Bu cümleden olarak Hz. Peygamber, “*bizi aldatan bizden değildir*”⁹⁰ buyurmuştur. Bir başka hadislerinde ise saflığı istismar edilerek aldatılan kişinin şika-

82 Karadâvî, *Devru'l-kıyam ve'l-ahlâk*, s. 307.

83 Rahmi Yaran, “Türk Hukukundaki Temerrüdün İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, Konya, 1997, s. 705.

84 Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 122.

85 Subhî Mahmasânî, *en-Nazariyyetü'l-âmmé li'l-mücebât ve'l-ukûd fi'ş-şer'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut, 1972, II, 512-513; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 535; Abdülazîz Âmir, *et-Ta'zîr fi'ş-ş-Şer'ati'l-İslâmiyye*, s. 419-423.

86 Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 432-433; Yaran, “Türk Hukukundaki Temerrüdün İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, s. 708-712.

87 كان رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يصلي على رجل مات وعليه دين Nesâî, Cenâiz, 67; Ebû Dâvûd, Büyû', 9; Dârimî, Büyû', 53.

88 Karadâvî, *Devru'l-kıyam ve'l-ahlâk*, s. 308-309.

89 Müslim, “İmân”, 119; İbn Mâce, “Cihâd” 10; Ahmed b. Hanbel, II, 220.

90 مَرَّ رسول الله على صبرة طعام حكومة فادخل يده فيها فتالت أصابعه بلأ فقال: ما هذا يا صاحب الطعام؟ قال: أصابته السماء يا رسول الله، أي المطر. قال: أفلا جعلته فوق الطعام كي يراه الناس، من غشنا فليس منا Müslim, “İmân”, 164; Ebû Dâvûd, “Büyü”, 50; Tirmizî, “Büyü”, 72; İbn Mâce, “Ticârât”, 36; Dârimî, “Büyü”, 10; Ahmed b. Hanbel, II, 50, 222, 417, III, 466, IV, 45.

yeti üzerine “*Aldatma yok! Bana üç gün muhâyyerlik ver, de.*”⁹¹ şeklinde yol göstermiştir.

Hile, sözle/yalan beyan veya fiille karşı tarafı etkilemek suretiyle vuku bulur. Bazen sükut yoluyla da hile yapılabilir. Sözlü hile; tarafların birbirini etkilemek ve akde razı etmek için, bir takım aldatıcı ve yanıltıcı sözler kullanmalarıdır. Amaç, kusurlu bir malı, müşteriye kusursuz gibi satmak veya normalin üstünde bir fiyatla satışı gerçekleştirmektir. Meselâ, satılan malı mevcut olmayan sıfatlarla övmek veya yalan söyleyerek malın kusurunu gizlemek, üçüncü bir kişi aracılığı ile fiyatın yükselmesini sağlamak bunlar arasındadır. Fiilî hile ise; taraflardan birisinin diğerini etkilemek ve alış verişe razı etmek için birtakım hileli hareketler yapmasıdır. Meselâ; elbiseyi yeni göstermek amacıyla boyamak, kalitesi düşük bir mala, aynı cins fakat kalitesi yüksek bir malın damgasını vurmak; sattığı otomobili yeni ve sağlam göstermek amacıyla kilometre sayacındaki rakamları değiştirmek, değeri yüksek olan kömüre düşük kalitelisini karıştırmak; suyu az olan bir arkın suyunu çok göstermek amacıyla kanalda suyu biriktirmek, sütsüz ineğin memelerini bağlayarak süt biriktirmek ve alıcıya çok süt varmış gibi göstermek (tasriye)⁹² gibi hilelerdir. Sattığı eşya da önceden mevcut gizli bir kusuru söylemeksizin satmak da sükut yoluyla hile çeşidi kapsamındadır. Günlük hayatta hemen her ticarî sektörde rastlanabilecek buna benzer pek çok hile ve aldatma çeşitleri görülebilmektedir⁹³.

Bu tür ticaret şekilleri gayri ahlâkîdir. Çünkü adalet ilkesine aykırılık teşkil etmekte zulüm ve haksızlık ihtiva etmektedir.

h) Ğabn-ı Fâhiş

Ğabn, bir malı teâmüllerin standartların üzerinde satmak demektir. Ğabn-i fâhiş ise uzmanların değerlendirmesi dışında kalan aşırı aldatma barındıran Ğabndır⁹⁴. Mecelle, Ğabn-i fâhişi ticaret eşyalarında yirmide bir, hayvanlarda onda bir, gayri menkûllerde ise beşte bir üzerine yapılan fazlalık olarak belirlemiştir⁹⁵.

i) Düşük Fiyata Almak

Bahs (بخس), hak ve kıymette noksanlıktır⁹⁶. Aldatma çeşitlerinden biridir. Çeşitli hile yollarına başvurmak ve satıcının saflığından yararlanarak bir malı piyasa değerinden noksan fiyatına almaktır. Ayetlerde şiddetle yasaklanmış ve bu kabil bir ticaret Medyen kavminin helak sebepleri arasında gösterilmiştir⁹⁷. Tam bir haksızlık

⁹¹ Buhârî, “Büyü”, 48, “İstikrâz”, 19, “Husûmât”, 3, “Hiyel”, 7; Müslim, “Büyü”, 48; Ebû Dâvûd, “Büyü”, 66; Tirmizî, “Büyü”, 28; Nesâî, “Büyü”, 51; Mâlik, “Büyü”, 98; Ahmed b. Hanbel, II, 80, 129-130.

⁹² Buhârî, Büyü’, 64; Müslim, “Büyü”, 11; Ebû Dâvûd, “Büyü”, 46; Nesâî, “Büyü”, 14...

⁹³ Senhürî, *Masâdiru'l-hakk*, II, 149-154; Mahmasânî, *en-Nazariyyetü'l-âmme*, II, 428-431; Karadağî, Ali Muhyiddîn, *Mebdeü'r-ridâ fi'l-ukûd*, Beyrut, 1406/1985, I, 601-637; Abdülkerîm Zeydân, *el-Medhal li dirâseti'ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, Bağdat, 1969, s. 297-299; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 142-149; Köse, *İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, s. 315-316; Meydânî, *el-Ahlâku'l-İslâmiyye*, II, 111-112.

⁹⁴ Mustafa Ahmed Zerkâ, *el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-âmm el-Fikhu'l-İslâmî fî sebbihi'l-cedid*, Dimaşk, 1968, I, 378; Karadağî, *Mebdeü'r-ridâ fi'l-ukûd*, II, 735-754; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 137-138; Zeydân, *el-Medhal*, s. 296.

⁹⁵ Bkz. Mecelle, md. 165; Ali Haydar (Küçük), *Dürrü'l-hukkâm*, I, 247-248; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1993, s. 270.

⁹⁶ Muhammed Revvâs Kal'acî- Hâmid Sâdik Kuneybî, *Mu'cemu'lüġati'l-fukahâ*, Beyrut, 1408/1988, s. 104.

Medyen kavminin helak sebepleri arasında gösterilmiştir⁹⁷. Tam bir haksızlık örneğidir⁹⁸.

Bu başlık altında zikredilebilecek haksızlık ihtiva eden bir akit türü de *beyu'l-muzdarr* akdidir. Bu, taraflardan birinin bilgisizliği, ihtiyacı, akıl zayıflığı vb. zaafından yararlanarak yapılan hileli bir alış veriş şeklidir⁹⁹. Beyu'l-muzdarr ya satıcının çok acil nakite ihtiyaç duyması nedeniyle malını değerinin çok altında bir fiyata satmak zorunda kalması alıcının da şahsın bu sıkışıklığını fırsata dönüştürmesi şeklinde gerçekleşebilir. Çocuğunu evlendirebilmek için evini yarı fiyatına satmak durumuna düşen kişinin durumu buna örnek gösterilebilir. Veya satıcının bir gıda maddesine, ilaca veya başka bir eşyaya acil ihtiyaç duyan müşterinin bu çaresizliğini istismar ederek sattığı malı astronomik bir fiyata satması şeklinde gerçekleşebilir. Hastalığı için kullanması elzem olan bir ilacın sadece falan eczanede bulunması nedeniyle o ilacı değerinin çok üzerinde almaya mecbur kalan kimsenin durumu böyledir¹⁰⁰. Bu tür bir ticaret adaletten uzak, haksız ve şahsın zaafını istismar eden, fırsatçılık kabilinden bir akit şeklidir. Bu tür bir ticaret şeklini Hz. Peygamber yasaklamıştır¹⁰¹.

j) Tabîî Felaket Nedeniyle Telef Olan Malın Bedelinin Alınması

Tarım ürünleri, insan kaynaklı olmayan dolu, kuraklık, kasırga, çekirge istilas, deprem, heyelân, yıldırım düşmesi, sel, çürüme gibi semavî felaketler nedeniyle elde olmayan nedenlerle kısmen veya tamamen telef olabilirler. Buna terminolojide *câiha* (جائحة) denir¹⁰². Bahse konu ürünler üzerinde önceden akit yapılmış ve bedeli ödenmiş olabilir. Tamamen doğal afetlerin sebep olduğu bu yok olan ürünler karşılığında müşteriden ücret talep etmek veya alınan ücretin geri iade edilmemesi ahlakî bir davranış değildir. Hz. Peygamber bu durumdan bahsederken, “Allah, meyveyi vermezse kardeşinin parasını ne karşılığında alacaksınız”¹⁰³ buyurmuştur. Özellikle Mâlikî ve Hanbelî hukukçular böyle bir kazancın haksız olduğuna hükmetmiştir¹⁰⁴.

k) Çalıştırdığı İşçinin Ücretini Vermemek

İslâm, işçilerin hukukuna riayet edilmesine son derece önem atfetmiştir. Bu cümleden olarak Hz. Peygamber, çalıştırdığı işçinin ücretini vermeyen kimsenin ahirette Allah'ı karşısında göreceğine dikkat çekmiş¹⁰⁵, bir hadislerinde işçinin emeğinin karşılığının alın teri kurumadan verilmesini¹⁰⁶ yani savsaklanmamasını¹⁰⁷ söylemiş, bir başka hadislerinde ise kişinin çalıştırdığı kimselere kardeş nazarıyla bakma-

97 Bkz. Hûd, 11/84-85.

98 Karadâvî, *Devru'l-kiyem ve'l-ahlâk*, s. 306.

99 Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 137.

100 Ebu't-Tayyib Muhammed Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Dâru'l-küttübî'l-ilmiyye, I-XIV+Fihrist, Beyrut, 1419/1988, V/9, s. 168-169; Karadağî, *Mebdeü'r-r-ndâ fi'l-ukûd*, II, 756.

101 Ebu Dâvûd, “Büyü”, 25; Ahmed b. Hanbel, I, 116.

102 Senhûrî, *Masâdiru'l-hakk*, VI, 104; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 409.

103 أَن رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ بَيْعِ التَّمَارِ حَتَّى تُزْهَى فَيَقِيلَ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا تُزْهَى فَقَالَ جِبْنٌ تَحْمَرُ وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرَأَيْتَ إِذَا مَنَعَ اللَّهُ التَّمْرَةَ فِيمَ يَأْخُذُ أَحَدُكُمْ مَالَ أَخِيهِ

104 Senhûrî, *Masâdiru'l-hakk*, VI, 105-110; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 409-410.

105 Buhârî, “İcâre”, 10.

106 ابن ماعة، *Rühûn*, 4.

107 Bkz. Ali Bardakoğlu, *İslâm Hukukunda İşçi ve İşveren Münasebeti*, Kayseri, ty, s. 50-53.

sını, onlara yediğinden yedirmesi, içtiğinden içirmesini ve takatlerinin üzerinde bir yük yüklememesini telkin etmiştir¹⁰⁸. İşçiye haksızlık etmemek için verilen ücretin adil olması¹⁰⁹; işçinin, işverenin haksız fiili, kastı, ihmali ve kusuru gibi sebeplerle uğradığı zararın işveren tarafından tazmin edilme zorunluluğunun bulunması da yine bu adalet ilkesinin bir gereğidir¹¹⁰.

I) İkraha

Fıkıh terminolojisinde ikraha şu şekilde tanımları yapılmıştır: Yaptırım gücü bulunan bir şahsın, diğer bir şahsı korkutmak suretiyle, onun da gerçekten korkarak ve rızası ortadan kalkmış olarak yapmaktan kaçındığı bir fiili mübâşeretle yapması için zorlamasıdır¹¹¹.

İkraha'nın diğer bir tanımı da şöyledir: Bir fiili yapması veya yapmaması için korkutma ve tehdit yoluyla bir şahs üzerinde baskı oluşturmaktır¹¹².

Mecelle'de ise ikraha şu şekilde tarif edilir: "bir kimseyi ihâfe (korkutma) ile, rızası olmaksızın, bir iş işlemek üzere bigayr-i hakkın (haksız yere) icbar etmektir ki; o kimseye mükreh ve icbar eden kimseye mücbir ve o işe mükrehün aleyh ve havfı mücbir (korkuyu gerektiren) şeye mükrehün bih denir."¹¹³ İkraha da failin ya rızası veya ihtiyarı ortadan kalkmaktadır¹¹⁴.

Şahsın iradesini veya rızasını nefyetmesi ve zulüm içermesi sebebiyle¹¹⁵ fukahâ, ikraha altında alış veriş kapsamına giren tasarrufların muteber olmadığına hükmetmişlerdir¹¹⁶.

Adalet ilkesi, haklı bir gerekçe olmaksızın insanların eşyalarını razı olmadıkları fiyata satmaya veya almaya zorlanmamasıdır¹¹⁷.

B-Cesaret

Hayat mücadelesinde muvaffakiyetin yegâne vasıtası şecaattir. Özellikle iktidar mevkiinde bulunanlar ile komutanlar bakımından cesaret olmazsa olmaz bir meziyettir¹¹⁸.

¹⁰⁸ Buhârî, "İtk", 16.

¹⁰⁹ Bardakoğlu, *İslâm Hukukunda İşçi ve İşveren Münasebeti*, s. 77-80.

¹¹⁰ Bardakoğlu, *İslâm Hukukunda İşçi ve İşveren Münasebeti*, s. 53-58. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 451-491.

¹¹¹ Abdülaziz Buhârî, *Keşfu'l-esrâr alâ Usûli'l-Pezdevî* (nşr. Muhammed el-Mu'tasım billâh el-Bağdâdî), Beyrut, 1417/1997, IV, 632.

¹¹² Abdülaziz Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, IV, 631; Zerkâ, *el-Medhal*, I, 368; Mahmasânî, *en-Nazariyyetü'l-âmme*, II, 444; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 149.

¹¹³ Mecelle, md. 948.

¹¹⁴ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 149-156.

¹¹⁵ Karadâvî, *Devru'l-kıyam ve'l-ahlâk*, s. 288.

¹¹⁶ Bkz. Mecelle, md. 1006. Senhûrî, *Masâdiru'l-hakk*, II, 207-215; Zerkâ, *el-Medhal*, I, 370-371; Mahmasânî, *en-Nazariyyetü'l-âmme*, II, 443-453; Zeydân, *el-Medhal*, s. 254, 300-303; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 155-156; Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 116, 125, 564-567.

¹¹⁷ Karadâvî, *Devru'l-kıyam ve'l-ahlâk*, s. 306-307.

¹¹⁸ Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlak Dersleri*, Üç Dal Neşriyat/Fatih Matbaası, İstanbul, 1968, s. 162.

Şecaat/cesaret fitrî olabildiği gibi sonradan kazanılabilen kısmı da vardır¹¹⁹. Hz. Peygamber insanların en cesuru¹²⁰ idi¹²¹. Sahabe, savaşın en şiddetli zamanında Hz. Peygamber'e sığındıkların ve onun arkasını siper edindiklerini ifade etmektedir¹²².

İnsan dışarıdan gelecek saldırılar karşısında korkak olmamalı, fakat saldırıya haddinden fazla karşılık vererek mütecaviz, saldırgan veya hemen öfkeye kapılan, kızan bir kimse de olmamalıdır. Bu hususta insana yakışan fazilet, saldırıya misliyle cevap vermek, karşılık vermeye gücü yettiği halde affetmek, suçluyu cezalandırmakta haddi aşmamak ve korkup sinmemek olmalıdır. İnsandaki şecaat duygusu doğru yerlerde kullanılmalı, insanların beğenmesi veya kibir ve kendini beğenme amaçlı olmamalıdır. Diğer taraftan şecaat, dinin emrettiği veya izin verdiği yerlerde olmalı, haram olan şeylerde yapılmamalıdır. Meselâ, başkalarını ezmek, kuvvet göstermek, hak edilmeyen bir şeyi güç kullanarak almak gibi hususlar haramdır¹²³.

Cesaret ticarî hayatta da oldukça önemli ve gerekli bir haslettir. Ticaret hayatının kendine özgü olabildiğince çok engelleri, sıkıntıları ve riskleri bulunmaktadır. Bu engellerin aşılabilmesi belli irade ve cesareti gerektirmektedir. Ticaret hayatında ayakta durabilmek ve bir yere gelebilmek için bu şarttır. O nedenle risk almadan başarılı olmak da mümkün değildir. Bu itibarla Hz. Peygamber, cesur tâcirin merzûk; korkak tâcirin ise mahrum kalacağına dikkat çekmiştir¹²⁴. Fakat burada da dengeyi çok iyi kurmak gerekmektedir. Aşırı ihtirastan kaçınmak gerektiği gibi ne getirip götürüleceğini ticaret kuralları çerçevesinde iyi hesaplamadan bir hamle yapmak da haki ki anlamda bir cesaret örneği değildir.

C-Cömertlik

İslâm ticâret hukukuna hakim olan ahlâkî değerlerden biri de cömertliktir. Cömertlik Hz. Allah'ın sıfatlarından¹²⁵. Hz. Peygamber de hadislerde insanların en cömerdi olarak tavsif edilmektedir¹²⁶.

İslâm'ın temel kaynaklarında insanlar cömertliğe o denli teşvik edilmişler ve cimrilikten o denli sakındırılmışlardır ki cömertlik adeta bir müslümanın dindeki derecesinin ölçütü olmuştur. Bununla birlikte bir kimsenin Allah nezdinde hakîki anlamda cömert sayılabilmesi için yaptığı hayır veya yardımı severek ve isteyerek yapması, herhangi bir dünyevî karşılık beklememesi, hayrını veya yardımını gayesine uygun yerlere yapması, bağışladığı veya hayırda bulunduğu malın kaliteli ve değerli olması gibi şartlar aranmıştır¹²⁷.

¹¹⁹ Meydânî, *el-Ahlâku'l-İslâmiyye*, II, 587.

¹²⁰ Buhârî, "Cihâd", 82; Edeb", 39; Müslim, "Fedâil", 48; Tirmizî, "Cihâd", 15; İbn Mâce, "Cihâd", 9; Dârimî, "Mukaddime", 10; Ahmed b. Hanbel, III, 147, 185, 271.

¹²¹ Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 380; Meydânî, *el-Ahlâku'l-İslâmiyye*, II, 590.

¹²² Ahmed b. Hanbel, I, 86; Müslim, "Fedâil", 48; Tirmizî, "Cihâd", 15; İbn Mâce, "Cihâd", 9; Dârimî, "Mukaddime", 10; Ahmed b. Hanbel, III, 147, 185, 271. قال علي قال: لقد رأيتنا يوم بدر ونحن نلوذ برسول الله صلى الله عليه وسلم وهو أقربنا إلى العدو، وكان من أشد الناس يومئذ بأساً. قال البراء رضي الله عنه: كنا والله إذا احمر البأس نتقي به، وإن الشجاع منا للذي يحاذي به، يعني النبي صلى الله عليه وسلم; Hanbel, I, 86; Müslim, "Cihâd", 79.

¹²³ Akif Köten, "Şecâat", *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, VII, 278-279.

¹²⁴ Hanbel, I, 86; Müslim, "Fedâil", 48; Tirmizî, "Cihâd", 15; İbn Mâce, "Cihâd", 9; Dârimî, "Mukaddime", 10; Ahmed b. Hanbel, III, 147, 185, 271. قال البراء رضي الله عنه: كنا والله إذا احمر البأس نتقي به، وإن الشجاع منا للذي يحاذي به، يعني النبي صلى الله عليه وسلم; Hanbel, I, 86; Müslim, "Cihâd", 79.

¹²⁵ Rahmân, 55/27, 76; İnfitâr, 96/3; Tirmizî, "Kıyâme", 48; İbn Mâce, "Züh'd", 30; Ahmed b. Hanbel, V, 154, 177.

¹²⁶ Buhârî, "Menâkıb", 23; Müslim, "Fedâil", 12-13; Dârimî, "Mukaddime", 12.

¹²⁷ Çağrıncı, "Cömertlik", *DİA*, VIII, 72-73.

Cömertliğin bir müslümanda tezâhür etmesi ve hakim olması gerekli en önemli alan ticârî alandır¹²⁸.

Cömertliğin dereceleri vardır. En üst derecesi ise “îsâr”dır¹²⁹. Îsâr, kardeşini kendisine tercih etmek, kendi ihtiyacı olduğu halde kardeşini öncelemek demektir. Diğergamlıktır. İslâm tarihi bu konuda çok çarpıcı örneklerle doludur¹³⁰. Osmanlı İmparatorluğu’nda toplumun ve devletin bekâsında son derece önemli fonksiyonlar icra eden ahîlik, fütüvvet, lonca vb. teşkilatları hep bu cömertlik ve üstün ahlâkî erdem ruhunun organize şekli olarak görmek gerekir¹³¹. Şimdi İslâm ticaret hukukunu şekillendiren cömertlik örneklerine bakalım.

a) Ticarî İlişkilerde Müsâmaha

Cömert ve müsâmahakar davranma İslâm ticaretinin âdâbı cümlesindedir. Hz. Peygamber, ticarî muamelelerinde karşısındaki kardeşinin müşkilâtını çözmeye adına cömertçe tavır sergileyenleri, onlara müsamahakar davrananları övmüş ve onlara dua etmiştir¹³².

b) Hüsn-i Edâ

Hüsn-i edâ, borçlunun borcunu ödemesi esnasında daha önce taraflar arasında her hangi bir şart koşulmaksızın alacaklısına fazla bir meblağ ödemesidir. Bu yaklaşım şer’an güzel ve meşru görülmüştür. Bu davranış bir teşekkür, kadirşinaslık ve cömertlik örneğidir¹³³. Bu konuda Hz. Peygamber, insanların en hayırlısının borcunu en iyi şekilde ödeyen kimse olduğunu söylemiştir¹³⁴. Dolayısıyla böyle bir hareket müstahsen ve müstehap olan bir davranıştır¹³⁵.

c) Borcun Silinmesi/ibrâ

Borcun savsaklamanın gerek ahlâkî gerek hukukî bakımdan ne denli yanlış bir davranış olduğu yukarıda izah edilemeye çalışılmıştı. Çok dürüst ve samimi olduğu halde tüm gayretlerine rağmen borcunu ödemekte zorlanan hatta hiç ödeyebilecek imkana sahip olmayan kimselerin toplumda olduğu ve olacağı da bir hakikattir. İşte bu noktada yine ahlâkî erdemler devreye girmektedir. Nasslar bu ahlâkî erdemlere atıfta bulunarak kişilerin vicdanlarını harekete geçirmektedir. Bu ahlâkî hasletlerin başında cömertlik ve ihsan gelmektedir. Bu bağlamda Cenâb-ı Hak, borcunu ödeyemeyecek durumda olan, bu yüzden hayatı alt üst olan ve adeta bunalıma girme aş-

¹²⁸ Karadâvî, *Devru'l-kıyem ve'l-ahlâk*, s. 316.

¹²⁹ Haşr, 59/9.

¹³⁰ Çağrıncı, “İsâr”, *DİA*, XXII, 490; Meydânî, *el-Ahlâku'l-İslâmiyye*, II,451-455.

¹³¹ Geniş bilgi için bkz. Yusuf Ekinci, *Ahîlik*, MEB. Yayınları, Ankara, 1993; Cemal Anadol, *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahîlik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991; Öztürk, “Ahîlik Teşkilatı ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş Ahlâkî Bakımından Değerlendirilmesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sy, 7, s. 43-56; Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 477-478.

¹³² Buhârî, “Büyü”, 16; İbn Mâce, “Ticârât”, 28; Mâlik, “Büyü”, 100.

¹³³ Bilmen, *İsulâhât*, VI, 100; Karadâvî, *Devru'l-kıyem ve'l-ahlâk*, s. 317; Vehbe Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletühû*, Dımaşk, 1989, IV, 724-727.

¹³⁴ Buhârî, “İstikrâz”, 4-7, “Vekâlet”, 6, “Hibe”, 23; Müslim, “Müsâkât”, 118, 128; Tirmizî, “Büyü”, 73; Nesâî, “Büyü”, 64; İbn Mâce, “Ticaret”, 62; Dârimî, “Büyü”, 31; Mâlik, “Büyü”, 89; Ahmed b. Hanbel, VI, 375, 390.

¹³⁵ Beşir Gözübenli, “Kredi İşlemlerinde Cari Olan Riba”, *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, Kombad Yayınları, Konya 1997, s. 615-616; Yunus Apaydın, “Karz”, *DİA*, XXIV, 523; Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, s. 300.

masına gelen borçlulara alacaklıların bu borçlarını silmelerinin, tasadduk etmelerinin çok hayırlı faziletli bir yaklaşım olacağına vurgu yapmıştır¹⁵⁶. Hz. Peygamber de müteaddid hadislerinde bu konuya dikkat çekmiş bir hadislerinde borçlusuna kolaylık sağlayan veya hiç ödeme gücü bulunmayanın borcunu silen (ibra) şahsın kıyamet gününde arşın gölgesinde gölgelenenlerin ilki olacağını söylemiş¹⁵⁷, bir başka hadislerinde ise borcunu ödemedede zorlanan kimseye kolaylık gösteren kimseye Allah'ın, hem dünya hem de ahirette işlerini kolay kılacağını¹⁵⁸ ifade etmiştir¹⁵⁹.

d) Teberru Akitleri

Teberrû akitleri menfaati taraflardan sadece biri lehine olan akitlerdir. Bunlar hibe, âriye, vasiyet, vakıf, havâle, kefâle, sadaka, borçtan ibrâ gibi akitlerdir¹⁴⁰. Teberru, bedelsiz yapılan hukukî tasarrufların tamamını kapsar. Bu kapsama giren bir tasarrufun vücut bulması için teberruda bulunan şahsın sağlam bir insanî, ahlâkî ve dinî altyapıya sahip olması gerekmektedir. Fıtrat itibariyle insan zaten bencildir¹⁴¹. Bencillığın ileri aşamalarında kişinin hevâsını putlaştıracağını¹⁴², Karunlaşabileceğini¹⁴³ hatta Firavunlaşabileceğini¹⁴⁴ dikkatlerden kaçırmamak gerekir. Özellikle de günümüz insanında son derece egemen olan bencillik, bireysellik, aşırı kazanma hırsı daha da ötesi sekülerleşmenin hakim olduğu dikkate alındığında karşılıksız ticarî ve malî fedakarlıklarda bulunan şahısların ne denli yüksek bir ahlâkî meziyet ve cömertlik hasletine sahip olmaları gerektiği dikkatlerden kaçırılmamalıdır.

Bu akitlerden bir kısmı meselâ vakıf gibi doğrudan ticaret hukuku kapsamına girmemektedir. Ama İslâm hukukunun dînî bir hukuk olduğunu ve yapılan her tasarrufta mutlaka ahiret boyutunun gözetildiğinin veya gözetilmesi gerektiğinin unutulmaması gerekir. Çünkü dînî nokta-i nazardan bakıldığında Allah'la mü'min bir kul arasında ticarî bir işlem cereyan etmektedir. Bu ticarî muamelede cennet karşılığında Allah, mü'min bir kulun canı ve malının müşterisidir¹⁴⁵. İşte bu karşılıksız, ıvazsız yapılan malî tasarrufların arka planında böyle bir inanç ve ruh yatmaktadır.

D-Doğruluk (Sıdk)

Doğruluk en önemli insanî ve İslâmî hasletlerdendir. Doğruluk¹⁴⁶ ve istikâmet¹⁴⁷ bu dinin en esaslı özelliğidir. Doğruluk-istikamet kişiyi takva derecesine ulaştırır en önemli kilometre taşlarından biridir¹⁴⁸.

¹³⁶ Bakara, 2/280.

¹³⁷ Bkz. Buharî, "Büyû", 17; Müslim, "Zühd", 74; Tirmizî, "Büyû", 67; İbn Mâce, "Sadakât", 14; Dârimî, "Büyû", 50; Ahmed b. Hanbel, I, 227, II, 259.

¹³⁸ Müslim, Zikr, 38; Ebû Dâvûd, "Edeb", 60; Tirmizî, "Birr", 19; İbn Mâce, "Mukaddime", 17, "Sadakât", 14; Ahmed b. Hanbel, II, 252.

¹³⁹ Mahmasânî, *en-Nazarîyyetü'l-âmmе*, II, 558; Karadâvî, *Devru'l-kıyamet ve'l-ahlâk*, s. 316-317; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 553 vd; Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 583-585.

¹⁴⁰ Senhûrî, *Masâdiru'l-hakk*, I, 79; Mahmasânî, *en-Nazarîyyetü'l-âmmе*, II, 272; Zerkâ, *el-Medhal*, I, 512; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 49; Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 528.

¹⁴¹ Bkz. Âdiyât, 100/6-8.

¹⁴² Furkân, 25/43; Câsiye, 45/23.

¹⁴³ Kasas, 28/76-82.

¹⁴⁴ Nâziât, 79/17-24.

¹⁴⁵ Bkz. Tevbe, 9/111.

¹⁴⁶ Bakara, 2/177; İsrâ, 17/80; Şuarâ, 26/84; Ahzâb, 33/23-24, 70...

Doğruluk ve istikamet İslâm'da ne denli değerli ve memdûh ise yalan ve yalancılık da o derece bayağı ve mezmûm bir özelliktir.

Bu bağlamda Kur'ân'da yalan ve yalancılık şiddetle yasaklanmıştır¹⁴⁹. Hadislerde de sözünde durmama ve emanete hıyanetle birlikte yalancılık da münafıklığın alametleri arasında sayılmıştır¹⁵⁰.

Bir hadislerinde yalandan son derece sakınılmasını emreden Hz. Peygamber, buna gerekçe olarak yalanın fücûra, fücûrun ateşe sürükleyeceğini göstermiş; kişinin yalan söylemeyi itiyat haline getirmesi halinde Allah nezdinde yalancılar sınıfına yazılacağını ifade etmiştir¹⁵¹. Bir hadis-i şerifte kıyamet gününde Allah'ın, elbisesini kibir amacıyla yerde sürüyen, yaptığı iyiliği başa kalkan ve malını satmak için yalan yere yemin eden kimselerle konuşmayacağı beyan edilmiştir¹⁵².

Ezcümle yalanla imanın asla bir arada bulunamayacağına dikkat çekilmiş; sadece savaşta düşmanı yanıltmak, karı-koca arasını düzeltmek ve iki insanın arasını düzeltmek gibi son derece hayatî durumlarda yalan söylenmesine cevaz verilmiştir¹⁵³. Bir başka hadislerinde Hz. Peygamber, bir müslümanın hasbelbeşeriyye bazı yanlış davranışlar sergileyebileceğine ama asla yalancı olamayacağına vurgu yapmıştır¹⁵⁴.

Ticaret hayatında da doğruluk ve dürüstlük son derece mühimdir. Öyle ki bir hadislerinde Hz. Peygamber, doğru ve güvenilir bir tâcirin ahirette peygamber ve şehitlerle beraber olacağını ifade etmiştir¹⁵⁵. Hz. Peygamber'in bu sözü genelde doğruluğun özeldi ticarî hayatta doğru ve dürüstlüğün ne denli önemli olduğunu göstermeye yeter bir delildir. Bir hadislerinde Hz. Peygamber, doğru ve dürüstler dışında bütün tâcirlerin kıyamet günü fâcîr olarak haşredileceklerini beyan etmiştir¹⁵⁶ ki bu da ticâretini yalan ve sahtekarlık üzerine temellendirmenin tehlike boyutlarını ortaya koymaktadır.

Ticarî hayatta doğruluk ve dürüstlük aynı zamanda kazancın bereketli olmasının da ön koşuludur. Nitekim Hz. Peygamber, alış verişinde doğru olan, sattığı malın özelliklerini beyan eden kimsenin ticaretinin bereketli; aksine yalan söyleyen ve sat-

147 Fâtiha, 1/6; Âl-i İmrân, 3/51; A'râf, 7/16; Tevbe, 9/36; Hûd, 11/112; Rûm, 30/30, 43; Yâsîn, 36/4; Şûrâ, 42/15; Beyyine, 90/5...

148 Bakara, 2/177; Tevbe, 9/7.

149 Bkz. Nahl, 10/105; Hacc, 22/60; Zâriyât, 51/10.

150 Buhârî, "İmân" 24; "Şehâdât", 28, "Vasâyâ", 8, "Mezâlim", 17, "Cizye", 17, "Edeb", 69; Müslim, "İmân", 107-108; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 15; Tirmizî, "İmân", 14; Nesâî, "İmân" 20; Ahmed b. Hanbel, II, 189, 198, 200, 257.

151 Müslim, "Birr", 103-105; Ebû Dâvûd, "Edeb", 80; Tirmizî, "Birr", 46; İbn Mâce, "Mukaddime", 4-5, 7; Mâlik, "Kelâm", 16; Ahmed b. Hanbel, I, 3, 5, 7-8, 384, 432.

152 Müslim, "İmân", 171; Ebû Dâvûd, "Libâs", 25; Tirmizî, "Büyü", 5; Nesâî, "Zekât", 69, "Büyü", 5; "Ziyet", 103; İbn Mâce, "Ticârât", 30.

153 Müslim, "Birr", 27; Ebû Dâvûd, "Edeb", 50; Tirmizî, "Birr", 26; Ahmed b. Hanbel, VI, 459, 461.

154 Mâlik, "Kelâm" 19.

155 Ebû Dâvûd, "Ticârât", 1; Tirmizî, "Büyü", 4; Dârimî, "Büyü", 8.

156 Tirmizî, "Büyü", 4; İbn Mâce, "Ticârât", 3; Ahmed b. Hanbel, III, 428, 444.

tığı eşyanın kusurunu gizleyen kimsenin ticaretinin ise bereketsiz olacağına dikkat çekmiştir¹⁵⁷.

Ticarî hayatta doğruluk esas olunca bu ilkeye aykırılık teşkil edecek her türlü yalan beyan ve tasarruf şiddetle yasaklanmıştır¹⁵⁸.

Bir toplum içerisinde yalancılığın intaç edeceği iftira, düşmanlık, fitne, fesat ve bölünmüşlüğü/şikâk o toplumu ne derece elîm akibetlere uğratacağı açıktır. Bu nite-likteki bir toplumda düzenli sosyal bir hayatın ve sağlıklı bir medeniyetin zuhuru mümkün değildir¹⁵⁹.

Gerek fiilî gerekse sözlü olsun doğruluk ilkesiyle bağdaşmadığı için yasaklanan veya mekruh görülen bazı ticarî işlem veya tasarrufları şu şekilde sıralamak müm-kündür:

a) Muvâzaalı Akitler

Muvâzaa, akit yapan tarafların üçüncü şahıslara ilan edecekleri durumun aksi bir şekilde bir husus üzerinde gizlice anlaşmalarıdır¹⁶⁰. Daha geniş anlamıyla muvâzaa; tarafların herhangi bir maksatla meselâ alacaklıdan mal kaçırmak gibi üçüncü kişileri aldatmak, onlara gerçek iradelerine uymayan bir durumu mevcutmuş gibi göstermek amacıyla yaptıkları ve görünürdeki muamelenin kendi aralarında hüküm ifade etmediğini kararlaştırmalarından ibarettir¹⁶¹. Muvâzaada öz itibariyle değil de şeklî bir akit söz konusudur.

Burada akdin gizlenmesinin arka planında özel bir amaç bulunmaktadır. Muvâzaanın akdin aslında, bedelde ve şahısta (müsteâr isim şeklinde) olmak üzere başlıca üç şekli bulunmaktadır¹⁶². Telcie ve hezl de muvâzaa kapsamına giren akit türlerindedir. Malının elinden alınmasından korkan kimse bunu bir başkasına emanet olarak verir. Fakat topluma karşı bu malı sattığını söyler. Bu tür bir satış telcie satışdır. Bu tür akitler gerçek iradeyi yansıtmadıklarından genelde batıl hükmünde kabul edilmiştir¹⁶³.

157 البیعان بالخیار ما لم یترقا فان صدقا وینا بورك لهما فی بیعهما وإن کذبا وکتما محق بركة بیعهما Müslim, "Büyü", 47; Tirmizî, "Büyü", 6, 26; Nesâî, "Büyü", 4, 8; Ahmed b. Hanbel, III, 402-403.

158 لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ Ahzâb, 33/24.

159 Akseki, *Ahlâk Dersleri*, s. 174.

160 ان يتفق العاقدان سرا على خلاف ما سيعلم Zerkâ, *el-Medhal*, I, 357. Klasik fıkıh müdevvenâtı dışında muvâzaa hk. geniş bilgi için bkz. Zerkâ, *el-Medhal*, I, 357-362; *Türk Hukuk Lüğati* (Haz. Türk Hukuk Kurumu) Ankara, 1991, s. 249-250; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletihû*, IV, 193-194; Ali Himmeth Berki, *Hukuk Tarihinden İslâm Hukuku*, DİB. Yayınları, No: 37, Ankara, 1965, s. 63; Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Timaş Yayınları, I-II, İstanbul, 1990, II, 192; Apaydın, "Hezl", *DİA*, XVII, 306-311; Fahrettin Atar, *İslâm İcrâ ve İflas Hukuku*, İstanbul, 1990, s. 417-418; Köse, *İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, s. 125-130.

161 Köse, *İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, s. 125.

162 Zerkâ, *el-Medhal*, I, 357-362; Köse, *İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, s. 127-128.

163 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Sabri Erturhan, "Muvâzaa ve İstiğlâl", Ali Haydar'dan Sadeleştirme, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, Nisan 2005, Sayı, 5, s. 267-296; Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 116.

b) Beyu'l-İyne

Kişinin veresiye sattığı bir malı daha düşük fiyatla peşin olarak geri alması şeklinde tarif edebileceğimiz İyne satışı¹⁶⁴ bizzat hadislerde yasaklanmıştır¹⁶⁵.

Satıcı ve alıcı bir amaca ulaşmak için böyle bir yöntem başvurmuşlardır. Beyu'l-İynede bir kimsenin kredi sağlamak amacıyla vadeli olarak yüksek fiyata aldığı bir malı aynı kişiye peşin paraya daha ucuz fiyata satması söz konusudur. Bazen de veresiye alan bu kimse, malı önce üçüncü bir kişiye satar. Bu kişi de aynı malı önceki satıcıya devreder¹⁶⁶. Bu tür bir akit muvâzaalıdır, ikrazdan faiz alınması söz konusudur. Şöyle ki; nakit paraya ihtiyacı olan bir şahıs ticarete konu bir malı meselâ on bin TL. ye veresi satın aldıktan sonra aynı malı peşin fiyatına aynı kişiye meselâ dokuz bin TL. ye geri satmaktadır. Müşteri bu iki akit sonucu bin TL. borçlu kalmaktadır. Böyle bir akitte şeklen faiz gerçekleşmemiş olsa bile esasında bir muvâzaa ve yalan beyan söz konusudur¹⁶⁷. Ebû Hanîfe'ye göre İyne akdi üçüncü bir şahıs araya girmeksizin gerçekleştirilmiş ise fasittir. Şafii ve Zâhirîler'e göre ise kerahetle sahihtir. Mâlikî ve Hanbelîler'e göre ise batıldır¹⁶⁸.

c) Neceş

Doğruluk ilkesiyle bağdaşmayan, bir başka ifadeyle yalan beyan üzerine dayanan akitlerden biri de neceş tâbir edilen ticaret şeklidir. Neceşte hakiki anlamda bir alım satım değil müşterinin kızıştırılması söz konusudur. Daha açık ifadeyle neceş; gerçek alıcı olmadığı halde müşteri kızıştırmak amacıyla satıcı ile önceden anlaşmış olan bir şahsın satıma konu malın fiyatını sun'î olarak yükseltmesinden ibarettir. Fiyatın yapay olarak artırılmasının altında ya o mala bu sahte müşterinin de ortak olması veya satıştan bir miktar komisyon alma düşüncesi yatmaktadır¹⁶⁹. Fukahâ genellikle bu tür bir alışverişin mekruh olduğuna hükmetmişlerdir¹⁷⁰.

Görüldüğü üzere neceşte bir yalan beyan ve aldatma söz konusudur. Bu davranış, bir müslüman ahlâkı ile bağdaşır bir davranış değildir. Bu itibarla Hz. Peygamber, müşteri kızıştırma şeklindeki bir ticaret şeklini yasaklamıştır¹⁷¹.

¹⁶⁴ Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed İbnü'l- Esîr, *en-Nihâye fi ğarîbi'l-Hadis*, Beyrut, ty, III, 333-334; Ahmed b. Muhammed b. Ali Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Münîr*, Beyrut, 1987, 167-168; Yunus Apaydın, "İne", *DİA*, XXII, 283; Karadağî, *Mebdeü'r-ridâ fi'l-ukûd*, II, 1225; Köse, *İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, s. 313. Beyu'l-İyne'nin çeşitleri ve fakihlerin görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. Köse, *İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, s. 378-392; Apaydın, "İne", *DİA*, XXII, 283-285.

¹⁶⁵ Bkz. Ebû Dâvûd, "Büyü", 54; Ahmed b. Hanbel, II, 84.

¹⁶⁶ Apaydın, "İne", *DİA*, XXII, 283-284; Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 228, 202-206.

¹⁶⁷ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 244; Köse, *İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, s. 216; Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, s. 300-305.

¹⁶⁸ Karadağî, *Mebdeü'r-ridâ fi'l-ukûd*, 1227; Apaydın, "İne", *DİA*, XXII, 284; Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 228.

¹⁶⁹ Senhûrî, *Masâdiru'l-hakk*, II, 71-74; Karadağî, *Mebdeü'r-ridâ fi'l-ukûd*, I, 633-637; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 101-102; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, IV, 239; Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 231.

¹⁷⁰ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 102; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, IV, 239; Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 231.

¹⁷¹ النهى عن النجش Buhârî, "Büyü", 60, "Şurût", 11, "Hiyel", 6; Müslim, "Büyü", 13; Nesâî, "Büyü", 16-17, 21, 45; İbn Mâce, "Ticârât", 14; Mâlik, "Büyü", 97; Ahmed b. Hanbel, II, 7, 63, 108, 156; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali Şevkânî, *Neylül-İvâtâr şerhu Münteka'lâhbâr*, Kahire 1413/1993, V, 197.

d) Yalan Yere Yemin

İslâm, ticarî muamelelerde doğru dahi olsa Allah adına yemin edilmesini hoş karşılamamıştır. Çünkü bir anlamda Allah'ın adı üzerine çok yemin edilmek suretiyle o ismin azameti, saygınlığı ihlal edilmiş olmakta, gereken ihtiram gösterilmemiş olmaktadır. Ayrıca fazla yemin etmeyi itiyat haline getiren bir şahsın yalana düşme tehlikesi de bulunmaktadır¹⁷².

Ticaretinde bir hukuksuzluk olmadığı halde dahi fazla yemin hoş görülmeince yalan yere yemin etmenin ne derece günah ve tehlikeli olacağı izahtan varestedir. Hz. Peygamber bir hadislerinde bir müslümanın malını almak için fiyat vb. konuda yalan yere yemin eden kimsenin Allah'ın gazabını celbetmiş olarak O'nun huzuruna çıkacağıını ifade etmiştir¹⁷³.

e) Abartılı Reklam ve Propagandalar

Abartılı reklam ve propagandalar da günümüzde gereksiz yere aşırı yemin ve hatta yalan yemin yerine kaim olabilecek durumlar arasında yer almaktadır. Aşırı reklam, zor ayakta kalabilen tüccarın iflasını intaç etmek şekliyle haksız rekabete yol açabileceği gibi, tüketicilerin duyguları da istismar edilmiş olacak, sonuçta insanlar aşırı tüketim ve savurganlığa sürüklenmiş olacaklardır¹⁷⁴.

E-Emanet

Emanet, peygamberlerin sıfatlarından. Hayatın her alanında olduğu¹⁷⁵ gibi ticarî hayatta emanet sahibi olmak müslümanın en temel özellikleri arasındadır¹⁷⁶. Emanete hıyanet ise münafıklık alametlerindendir¹⁷⁷. Hz. Peygamber, emânet sıfatı bulunmayan kimsede iman da olmayacağına¹⁷⁸ vurgu yapmıştır.

Hangi türden olursa olsun emanete riayet etmemek sosyal hayatı altüst edecek derecede fenalıkları doğurur. Bu nedenle emanetlerin ehline tevdi edilmesi gerekli olduğu¹⁷⁹ gibi kendisine emanet edilen hususlarda da kusur etmemek gerekir. Hz. Peygamber'in "*emanet zâyi*" olduğunda kıyameti bekleyiniz"¹⁸⁰ meâlindeki hadisleri, emanetlere riayet etmemenin ne denli ağır sonuçlar doğuracağını ortaya koymaktadır¹⁸¹.

Şimdi emanet sıfatının ticarî hayata yansımalarını yakından görelim:

¹⁷² Karadâvî, *Devru'l-kıyem ve'l-ahlâk*, s. 287; Mustafa Cevat Akşit, *İslam'da Ticaret Prensipleri*, Birun Yayınları, İstanbul 2007, s. 38-39.

¹⁷³ Buhârî, "Eymân", 11, 17; Müslim, "İmân", 220, 222; Ebû Dâvûd, "Eymân", 2...

¹⁷⁴ Karadâvî, *Devru'l-kıyem ve'l-ahlâk*, s. 289.

¹⁷⁵ Mü'minûn, 23/8; *المسلمون من سلم المسلم من لسانه ويده* Buhârî, "İmân", 4-5, Rikâk, 26; Müslim, "İmân", 64-65; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 2; Tirmizî, "Kıyâme", 52, "İmân", 12; Nesâî, "İmân", 8-9, 11; Dârimî, "Rikâk", 4, 8; Ahmed b. Hanbel, II, 160, 162, 187...

¹⁷⁶ *مؤ'minûn, 23/8; Meâric, 70/32; İbn Mâce, "Ticârât", 1; Tirmizî, "Büyü", 4; Dârimî, "Büyü", 8.*

¹⁷⁷ Buhârî, "İmân" 24; "Şehâdât", 28, "Vasâyâ", 8, "Mezâlim", 17, "Cizye", 17, "Edeb", 69; Müslim, "İmân", 107-108; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 15; Tirmizî, "İmân", 14; Nesâî, "İmân" 20; Ahmed b. Hanbel, II, 189, 198, 200, 257.

¹⁷⁸ *لا ايمان لمن لا امانة له* Ahmed b. Hanbel, III, 135, 154, 210, 251.

¹⁷⁹ Nisâ, 4/58.

¹⁸⁰ *فإذا ضيع الامانة فانظر الساعة* Buhârî, "İlm", 2, "Rikâk", 35, Ahmed b. Hanbel, II, 361.

¹⁸¹ Akseki, *Ahlâk Dersleri*, s. 171-172.

a) Güvene Dayalı Alışverişler

Emanete dayanan alışverişlerde (biyaâtü'l-emâne) müşteri, satıcının vicdanını hakem tayin ediyor ve onun eminliği konusunda tereddüt göstermiyor. Kısaca her bakımdan ona güveniyor. Bu tür alışveriş kapsamına murâbaha, tevliye, vadfa tabir elden satım akitleri girmektedir. Satıcının bir malı aldığı fiyatının üzerine bir miktar kâr ekleyerek yaptığı satıma “murâbaha satımı”, aldığı fiyata yani kârsız satmasına “tevliye”, maliyetinin altında satmasına ise “vadfa” denir¹⁸². Bu tür akitlerde satıcı, kendisine duyulan bu güven duygusunun sarsılmaması için mal ve fiyatla ilgili her hususu herhangi bir hileye başvurmadan müşteriye açık ve net olarak belirtmesi gerekir¹⁸³.

b) Emanet Akitleri

Emanet Akitleri kapsamına âriyet, vedfa, şirket, vekâlet gibi akitler girmektedir. Bu akitlerde karşı tarafa teslim edilen mala emanet hükümleri uygulanır. Yukarıdaki akitlerden biri sebebiyle malı elinde bulunduran kimse “emîn” sayılır. Malın zayı olması halinde kasıt ve kusur bulunmadığı sürece bu kişinin tazmin sorumluluğu yoktur¹⁸⁴. Bu akit türleri de emanet ilkesine son derece riayet edilmesini gerektirmektedir. Taraplardan biri kendi yararına, ortağının zararına bir tasarrufta bulunursa emanete hıyanet etmiş olur¹⁸⁵. Bu durum o denli önem arz etmektedir ki Hz. Allah, *şerikler birbirlerine ihanet etmediği sürece ben bu ortakların üçüncüsüyüm*¹⁸⁶ buyurmaktadır.

c) İstirsâl (isti'mân-istislâm)

İstirsâl, malın değerini ve piyasasını bilmeyen bir şahsın, malını tecrübesi ve maharetine güvendiği satıcıya satması için teslim etmesidir. Emanet edilen şahıs kötü niyetli ise bu malı, mal sahibinden habersiz olarak fahiş fiyatla satarak kendine kazanç sağlayabilir.

Bu tür bir akitte güven duyulan şahıs sadece satıcı olmayabilir; müşteri de olabilir. Malını satmak isteyen ama piyasa değerini bilmeyen bir satıcı müşteriye güvenerek onun beyanını esas alabilir. Ticarî ahlaktan yoksun müşteri de şahsın bu güvenini istismar edebilir¹⁸⁷. Güven duygusunun istismarı ise güvenen kimseye ihanet etmek demektir.

Hülâsa, ihanet ve aldatmanın ticarî akitlerde tezâhürüne literatürde “hıyânet” denmektedir. Emanet akitlerinin tamamında alıcı veya satıcının aldatılması ile hilâbe, hıyânet, neceş, tağrîr, tedlîs, ğışş vb. yukarıda mahiyetleri beyan edilen aldatmalarda

¹⁸² Senhûrî, *Masâdiru'l-hakk*, II, 154-162; Karadağî, *Mebdeü'r-rîdâ fi'l-ukûd*, I, 648-660; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 144.

¹⁸³ Karadâvî, *Devru'l-kıyam ve'l-ahlâk*, s. 290-291.

¹⁸⁴ Zerkâ, *el-Medhal*, I, 581-582; Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, 2003, III, 906; Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 79.

¹⁸⁵ Karadâvî, *Devru'l-kıyam ve'l-ahlâk*, s. 290.

¹⁸⁶ Ebû Dâvûd, “Büyü”, 26.

¹⁸⁷ Senhûrî, *Masâdiru'l-hakk*, II, 162-169; Karadağî, *Mebdeü'r-rîdâ fi'l-ukûd*, I, 652-655; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 135, 145.

güven duygusunun ihlali veya istismarı söz konusudur. Dolayısıyla bu kabil işlemlerin tamamı emanete hıyanet kapsamındadır ve yasaktır¹⁸⁸.

F-HAYA-İFFET

İffet ve haya duygusuna sahip olması ve bu duyguyu hayat boyu koruması koruması bir müslümanın en temel nitelikleri arasındadır¹⁸⁹. İslâm, iffet ve haya gibi üstün ahlâkî erdemlerin yaşatılmasına son derece önem atfetmiş, hayanın imandan olduğunu¹⁹⁰ belirtmiş, haya duygusunun körelmesini ise bir çok suçun işlenmesinin sebebi olarak görmüştür¹⁹¹. Bir hadislerinde Hz. Peygamber, her dini diğerlerinden ayıran kendine özgü bir ahlâkının bulunduğunu, İslâm'ın ahlâkının ise haya olduğunu belirtmiştir¹⁹².

Bu cümleden olarak İslâm iffet, haya ve ahlâk kurallarına aykırı ticaret şekillerinin her türlüünü yasaklamıştır¹⁹³. Bu ticaret şekillerinden genç kızlara (câriyelere) fuhuş yaptırmak suretiyle gelir temin etme, bir başka ifadeyle fuhşun ticaretini yapma demek olan “biğâ”¹⁹⁴ gerek Kur’ân¹⁹⁵ gerekse hadis¹⁹⁶ nasslarıyla yasaklanmıştır.

Bilindiği üzere İslâm’da zina şiddetle yasaklandığı gibi¹⁹⁷ zinaya teşebbüs ve zinaya götüren yollar da yasaklanmıştır¹⁹⁸. Zinayı konu edinen ayetlerden birinde¹⁹⁹ zinaya yaklaşılmaması, çünkü onu işlemenin “hayasızlık (fâhişe)” ve “kötü bir yol” olduğu ifade edilmiştir²⁰⁰. Zina, evrensel ahlâk kurallarına aykırıdır. O nedenle İslâm’da şiddetle yasaklanmıştır²⁰¹. Hal böyle olunca gerek bireysel gerekse fuhuş gibi sektörel anlamda zina vb. fiillerin ve bunlara altyapı oluşturabilecek vesilelerin, araçların ticaretinin yapılması İslâm hukukunda şiddetle yasaklanmıştır²⁰².

188 Zerkâ, *el-Medhal*, I, 374-390; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, IV, 218; Karadâvî, *el-Halâli ve'l-harâmu fi'l-İslâm*, Kâhire, 1411/1991, s. 289-298; Muhammed Uleyvî Nâsir, *Hıyanetü'l-emâne ve eseruhâ fi'l-ukûdî'l-mâliyye fi'ş-Şeriatü'l-İslâmiyye*, Dârusekâfe, Amman, 2001, s. 80-92, 179 vd.

189 Bkz. Meydânî, *el-Ahlâku'l-İslâmiyye*, II, 507-514.

190 Buhârî, İman, 3, 16, Edeb, 77; Müslim, 57-59; Ebû Dâvûd, Sünnet, 14; Tirmizî, Birr, 56, 80, İman, 7.

191 Bkz. İbn Mâce, Fiten, 27.

192 أن لكل دين خلقا وخلق الاسلام الحياء İbn Mâce, “Zühhd”, 17; Mâlik, “Hüsnü'l-huluk”, 9

193 Senhûrî, *Masâdirü'l-hakk*, III, 100.

194 Bkz. Ayrıca bkz. “Biğâ”, *el-Mevsûata'l-fıkhıyye*, VII, 129; Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-fikr, I-III, Beyrut, 1414/1993, III, 475-476; Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân* (thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Beyrut, 1408/1998, III, 401-403; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir*, XXIII, 192; İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, Muhtasarı *Tefsîr İbn Kesîr* (İhtisâr ve thk. Muhammed Alî es-Sâbûnî), Beyrut, 1402/1981, II, 604-605.

195 وَلَا تُكْرَهُوا قَاتِيَتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْتُمْ مَحْصَنًا Nûr, 24/33.

196 ان رسول الله حرم ثمن الدم و ثمن الكلب و كسب البغى Buhârî, “Talâk”, 51; “İcâre”, 20; Dârimî, “Büyü”, 34; Ahmed b. Hanbel, I, 147, 235, 289, 350, 356; Şevkânî, V, 170.

197 Zina yasağı ve müeyyideleri hakkındaki ayet ve hadisler için bkz. Nûr, 24/2. hadisler için bkz. Buhari, Diyât, 6; Müslim, Kasâme, 25, 26, Hudud, 3; Ebû Dâvûd, Hudûd, 1, 23; Tirmizî, Hudûd, 8, 15; İbn Mâce, Hudud, 7; Nesâî, Tahrim, 5, 11, 14; Dârimî, Siyer, 11, Hudud, 18; Ahmed b. Hanbel, I, 61-62, 65, V/313, 317, 318, 320.

198 En'âm, 6/151; İsrâ, 17/32.

199 İsrâ, 17/32.

200 Avvâ, *Fî usûli'n-nizâmi'l-cinâi'l-İslâmî*, s. 53.

201 Udeh, *et-Tefsîru'l-cinâi*, I, 70-71, II, 384; Muhammed b. Abdillâh Zâhim, *Tatbîku'ş-Şeriatü'l-İslâmiyye fi men'i'l-cerîme*, Kâhire, 1412/1991, s. 66, 175.

202 Nebi Bozkurt, “Fuhuş”, *DİA*, XIII, 211-214.

Günümüzde “kara para” tâbir edilen kazanç yolları kapsamına giren işlemleri de bu çerçevede mütâlaa etmek gerekir.

G-KANAAT

Erdemli bir mü'minde bulunması gereken önemli ahlâkî hasletlerden biri kanaattir. İslâm ahlâkında kanaat, kişinin sahip olduğu rızık, nimet ve diğer imkanlara rıza göstererek başkasının elindekilere göz dikmekten, hırstan, aç gözlülüğten ve haksızlığa yeltenmekten sakınma erdemidir²⁰³.

Kanaat aynı zamanda İslâm ticaret hukukunu şekillendiren esaslı ahlâkî erdemlerden biridir. Kanaat tükenmeyen hazinedir. Kanaatin zıddı olan hırs ise doymak bilmeyen bir açlık ve doyumsuzluğu, taşkın ve ardı arkası gelmeyen arzuyu ifade etmekte olup esasında insan fıtratında mevcut bir olgudur²⁰⁴. Şu kadar var ki dengesi kurulamayan hırs, muhteris kimseyi de içerine alan çok büyük bireysel ve toplumsal felaketlerin habercisi olabilir²⁰⁵ bir başka ifadeyle harîs mahrumdur, yani aşırı hırsın sonu mahrumiyettir. Bu nedenle Hz. Peygamber bu tehlikeye dikkat çekerek her ümmetin bir fitnesinin/imtihanının bulunduğunu, Muhammed ümmetinin fitnesinin ise malda olduğuna²⁰⁶ dikkat çekmiştir. Bir başka hadislerinde de kişinin iki vadi dolusu altını olsa yine de doymayacağını ve bir üçüncüsünü isteyeceğini söyleyerek insanoğlunun karnını/gözünü topraktan başka bir şey doldurmayacağını²⁰⁷ belirtmiştir²⁰⁸.

Bu kanaat ruhu Osmanlı esnafının da adete temel ahlâkî karakterleri arasındaydı. Şu örnek bunun açık kanıtıdır:

Fatih Sultan Mehmet bir gün piyasayı denetlemek amacıyla tebdîl-i kıyafet yaparak çarşıya çıkar. Girdiği ilk ticarethane sahibine alacakları maddeleri söyler. Bu esnaf padişahın taleplerinden sadece birini (yağı) verir. Diğerlerini karşı komşusundan almasını talep eder. Gerekçe olarak da hem komşusunun henüz sifтах yapmadığını hem de ondaki malların (bal, peynir vs.) kendi mallarından daha kaliteli olduğunu söyler²⁰⁹. Bu ne güzel bir kanaat örneği, kardeşlik ve örneğidir.

Yukarıda zikredilen hile, gabn-i fâhiş, tağrîr, neceş vb. ile zikredeceğimiz veya zikredemeyeceğimiz daha birçok akit türleri kanaatten yoksunluğun veya aç gözlülüğün açık örnekleri arasındadır. Bu hırsın belirgin olarak görüldüğü ticarî muamelelerden biri de şüphesiz ihtikârdır.

203 Çağrıncı, “Kanaat”, *DİA*, XXIV, 289-290.

204 Meâric, 70/19. Ayrıca, Fussilet, 41/49.

205 Akşit, *İslam'da Ticaret Prensipleri*, s. 52-53.

206 İn Tirmizî, “Zühd”, 26; Ahmed b. Hanbel, IV, 160.

207 Buhârî, “Rikâk”, 10; Müslim, “Zekât”, 116-119; Tirmizî, “Zühd”, 27, Menâkıb”, 64; İbn Mâce, “Zühd”, 27; Dârimî, “Rikâk”, 62.

208 Çağrıncı, “Hırs”, *DİA*, XVII, 383-384.

209 M. Yaşar Kandemir, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, İstanbul, 1979, s. 334-335; Avni Arslan- Ziya Demirel, *Osmanlı Tarhinden İlginç Hikâye ve Anekdotlar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s. 38-39.

a) İhtikâr (Spekülasyon)

İhtikâr; insanların ihtiyaç duydukları ve eksikliği halinde zarara maruz kalacakları şeylerin, fiyatların yükselmesi amacıyla saklanması fiildir. İhtiyaç duyulan şey, gıda maddesi olabileceği gibi, ilaçtan giyime her türlü eşya da olabilir²¹⁰.

İhtikâr yoluyla insanlar, ihtiyaç hissettikleri gıda, ilaç, giyim vs. maddelere kolaylıkla ulaşmamakta, bir sıkıntı ve zorluğa maruz kalmakta, mala ulaşmalar bile reel fiyatının çok üzerinde fahiş bir bedelle ona sahip olabilmektedirler. Bu nedenle ihtikâr yapma mekruhtur²¹¹. Daha ağır ve nitelikli olması durumunda haram hükmü kapsamına girer. Muhtekirin elindeki stok ettiği ihtiyaç duyulan malı satmamakta direnmesi halinde şahsı ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılayacak miktar dışında kalan malları satmasına hükmedilir. Buna rağmen direnirse uygun bir ta'zîr cezasına çarptırılır ve malları muhtekir adına kamu otoritesi tarafından satılır²¹². Muhtekirin, ihtikâr alışkanlık haline getirmesi zamanla kalbinin bütünüyle katılaşmasına ve gaddarlaşmasına, tamamen duyarsızlaşmasına yol açabilir²¹³. Bu nedenle ihtikâr hadislerde şiddetle yasaklanmıştır. Bahse konu hadislerden birinde Hz. Peygamber, ancak hata ve günah girdabı içerisinde düşen kimselerin ihtikâr yapacaklarını²¹⁴ ifade etmiş, bir başka hadislerinde ise câlibin yani dışarıdan pazara mal getiren tâcirin rızkını temin edeceğini, rızkının bereketli olacağını; muhtekirin ise lanetlenmiş olacağına vurgu yapmıştır²¹⁵.

b) Haksız Rekabet

İslâm hukukunda esas itibariyle serbest pazar piyasası anlayışı hakimdir. Bu itibarla Hz. Peygamber normal seyri halinde mallara narh koyma isteğini isabetli görmemiş, fiyatlara şu veya bu şekilde müdahale edilmesini uygun bulmamıştır²¹⁶. Rekabet şartlarının geçerli olduğu bir iktisadî sistemde fiyatların dondurulması (narh) ve piyasaya müdahale gereksizdir. Çünkü böyle bir müdahale bir takım olumsuzluklara yol açabilir. Hatta karaborsaya dahi neden olabilir. Şu kadar var ki tröst veya kartellerin kendi aralarında anlaşmak suretiyle tekel oluşturmaları, piyasayı ele geçirmeleri, fiyatları istedikleri gibi düşürüp yükseltmeleri yasaklanmıştır. Çünkü bu bir haksız rekabettir, güçsüz ve zayıf tüccârın ezilmesi, mağdur edilmesi, ticaret sahnesinden silinmesi demektir. Dolayısıyla eksik rekabet şartları altında özellikle ihtikâr ortamı doğduğunda ve bazı olağanüstü durumlarda fiyatları kontrol altında tutmak

²¹⁰ Senhûrî, *Masâdiru'l-hakk*, II, 78-82; Bilmen, *İstîlâhât*, VI, 123-126; Karadâvî, *Devru'l-kıyam ve'l-ahlâk*, s. 311-315; a. mlf, *el-Halâlû ve'l-harâmû fi'l-İslâm*, s. 245-246; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 105; Cengiz Kallek, "İhtikâr", *DİA*, XXI, 560-565; Meydânî, *el-Ahlâku'l-İslâmiyye*, II, 112-114; Apaydın, "İhtikâr", *İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (Ed. İ. Kafî Dönmez), MÜFV Yayınları, İstanbul, 1997, II, 370; Akşit, *İslam'da Ticaret Prensipleri* s. 58.

²¹¹ Senhûrî, *Masâdiru'l-hakk*, II, 78; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 205.

²¹² Abdülazîz Âmir, *et-Ta'zîr fi'ş-Şer'ati'l-İslâmiyye*, s. 282-283; Kallek, "İhtikâr", *DİA*, XXI, 560-565; Ahmet Debbağoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1979, s. 331-332; Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 636.

²¹³ Bilmen, *İstîlâhât*, VI, 126; Karadâvî, *Devru'l-kıyam ve'l-ahlâk*, s. 311-312.

²¹⁴ Müslim, "Müsâkât", 130, 139; Ebû Dâvûd, "Büyü", 40, 47; İbn Mâce, "Ticârât", 6; Dârimî, "Büyü", 12; Ahmed b. Hanbel, III, 453-454, VI, 400.

²¹⁵ İbn Mâce, "Ticârât", 6; Dârimî, "Büyü", 12.

²¹⁶ فقال الناس يا رسول الله غلا السعر فسعر لنا فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن الله هو الخالق القابض الباسط الرازق المسعر وإني أرجو أن قال القى ربي وليس أحد منكم يظلمني بمظلمة ظلمتها إياه بدم ولا مال Tirmizî, "Büyü", 73; Ebû Dâvûd, "Büyü", 49; İbn Mâce, "Ticârât", 27; Dârimî, "Büyü", 13; Ahmed b. Hanbel, II, 337, 372, III, 85, 156, 286.

gerekli olabilir. Çünkü zayıf esnaf ve tüccâr kartelleşen bu gibi organizasyonlarla eşit şartlara sahip değillerdir. Bu itibarla ezici ve yıkıcı bir rekabete müsamaha gösterilmesi söz konusu değildir²¹⁷.

H-KARDEŞLİK

İslâm'da bütün müslümanlar kardeşir²¹⁸. Bu din kardeşliği müslümanlar arasında son derece müstesna bir konuma sahiptir²¹⁹. Yerine göre kan kardeşliğine dahi önceliği olabilmektedir. Nasslar hemen her fırsatta kardeşlik hukukuna vurgu yapmakta kardeşler arasında öteden beri devam eden gelen hukukun, erdem, güzel geçmişin unutulmamasını öğütlemektedir²²⁰.

Din kardeşliği yanında İslâm, bütün insanlığın kardeşliğini de reddetmemektedir. Hz. Peygamber, bir hadislerinde bu hakikati “*İnsanlar bir tarağın dişleri gibi eşittir.*”²²¹ sözüyle deklare etmiştir. Bir başka hadislerinde ise “*Bütün insanlar hepimiz Adem’in oğullarıdır, Adem de topraktan yaratılmıştır. İnsanlar babaları ve dedeleri ile övünmekten vazgeçsinler. Çünkü böyle yapanlar Allah nazarında küçük bir karıncadan daha değersizdirler.*”²²² buyurmuş, bir başka hadislerinde ise “*Kendi nefsin için istediğini bütün insanlar için de iste ki kâmil müslüman olasın.*”²²³ buyurmuştur. Dolayısıyla adalet, hakkaniyet, merhamet, yardım, kolaylaştırma vb. insanî muamelelerde müslim-gayri müslim ayırımı bulunmamaktadır. Şimdi bu kardeşlik prensibinin esas alındığı bazı akitlere bakalım.

a) Karz-ı Hasen

Karz, misliyle geri ödenmek üzere verilen tüketime konu para, buğday, yağ gibi mislî malların birine ödünç veya borç verilmesidir²²⁴. Başlangıç itibariyle âriyet, sonuç itibariyle sarf akdi olan hukukî bir işlemdir²²⁵.

Dayanağı ayet²²⁶ ve hadislerdir²²⁷.

Bahse konu ayetlerde *Allah’a borç verme* ifadesinin kullanılması, verilenin Allah nezdinde zayi olmayacağına, karşılığının sevap ve mükafat olarak geri döneceğine dair ilahî vaat olarak yorumlanmıştır. Verilen borç veya ödünçün *güzel borç* olarak

217 Karadâvî, *Devru’l-kıyem ve’l-ahlâk*, s. 451-457; Sabri F. Ülgener, *Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti*, Ankara, 1984, s. 119-148; Debbâğoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, s. 333; Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 291-293; Akşit, *İslâm’da Ticaret Prensipleri* s. 66.

218 Hucurât 49/10.

219 Buhârî, “İmân”, 7, “Mezâlim”, 3; Tirmizî, “Kıyâme”, 22

220 Bakara, 2/237.

221 Müttekî el-Hindî, *Kenzü’l-ummâl*, IX, 38.

222 Tirmizî Tefsir sûre 49, 5, “Menâkıb”, 73; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 111; Ahmed b. Hanbel, II, 524.

223 Tirmizî, “Zühd”, 2; Ahmed b. Hanbel, II, 310, V, 247.

224 Zerkâ, *el-Medhal*, I, 556; Bilmen, *İstulâhât*, VI, 94-104; Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve edilletühû*, IV, 720; Apaydın, “Karz”, *DİA*, XXIV, 520; “Karz”, *el-Mevsâtü’l-fıkhiyye*, XXXIII, 111.

225 Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VII, 4738.

226 Bakara, 2/245; Mâide, 5/12; Kehf, 18/17; Hadîd, 57, 11, 18; Teğâbün, 64/17; Tüzzemmil, 73/20.

227 من نفس عن مسلم كربة من كرب الدنيا نفس الله عنه كربة من كرب الآخرة يوم القيامة ، ومن ستر مسلما ستره الله في الدنيا والآخرة ، ومن يسر على أخيه من نفس عن مسلم يسر الله عليه في الدنيا والآخرة ، والله في عون العبد ما كان العبد في عون أخيه Ebû Dâvûd, “Edeb”, 60; Tirmizî, “Hudûd”, 3, “Birr”, 19; İbn Mâce, “Mukaddime”, 17; Ahmed b. Hanbel, II, 252, 414, 500.

tavsifi ise bu hareketin riya ve dünyevî beklentilerden uzak ihlasla ve salt Allah rızası gözetilerek yapılmış olması nedeniyledir²²⁸.

b) Şuf'a (Önalım Hakkı)

Bir şahsın, müşteriye bedeli ve masraflarını ödeme karşılığı cebren de olsa satılan gayr-i menkûl üzerindeki temellük hakkıdır²²⁹.

Hikmeti, yeni müşteriden diğer şefilere karşı vâki olabilecek muhtemel zararın önlenmesidir. Bir başka ifadeyle ortakları, biri birine bitişik olan komşuları gerek maddî, gerek ahlâkî cihetlerden yeni komşudan vakî olabilecek muhtemel zararlardan korumaktır. Dolayısıyla ön alım hakkı, önceki mevcut huzur, sevgi ve güven ortamının devamını sağlamaya matuftur. Nitekim "Hapislerin en darı zıt karakterlerin bir arada bulunmasıdır. (اضيق السجون معايشة الاضداد)" denilmiştir. Kısaca şuf'a akdinde def'i mefâsîd celb-i menâfiye öncelenmiştir²³⁰. Ayrıca müslümanlar arasında cereyanını yanında cumhurun, bir gayri müslimin müslüman üzerinde şuf'a hakkına sahip olduğu konusundaki görüşlerini de belirtmeliyiz²³¹.

Bu kardeşlik ruhu esasında diğer tüm ticarî muameleler için geçerlidir. Burada örneklendirmek kabilinden bu kadarla yetinmeyi uygun gördük.

İ-MERHAMET

İslâm'ın özü merhamettir²³². Allah Rahmân ve Rahîm'dir. Rahmeti üzerine vacip kılmıştır²³³. O'nun rahmeti her şeyi kuşatmıştır²³⁴. Hz. Muhammed (a.s.) âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir²³⁵. Şefkat ve merhamet bu öğretiyeye inanan bir mü'minin en temel özelliklerindendir²³⁶.

Bu merhamet ve şefkat anlayışının bütün ticarî ilişkilere yansımaları kaçınılmazdır. Şimdi bu konuda birkaç örnek verelim:

a) Borçluya Süre Tanıma

Borca sadık kalmanın ne denli önemli olduğuna yukarıda değinilmişti. Borcu keyfi ve haksız yere ödemeyen; ahlâk ve hukuk kurallarına uymayan kimseler olabileceği gibi son derece hassas olmasına rağmen elde olmayan çeşitli sebepler dolayı-

²²⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 822, VII, 4738, 5039-5040; Apaydın, "Karz", *DİA*, XXIV, 520; Cercâvî, *Hikmetü't-teşrî*, II, 122.

²²⁹ Mecelle, md. 950; Ali Haydar (Küçük), *Dürerü'l-hukkâm*, III, 20; Zerkâ, *el-Medhal*, I, 247; Zeydân, *el-Medhal*, s. 222; Bilmen, *İstulâhât*, VI, 131; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühû*, V, 792; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, 92; Abdullah b. Abdilazîz Der'ân, *Ahkâmü's-şuf'a fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Mektebetü't-tevbe, Riyad, 1415/1994, s. 48-57; Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 591.

²³⁰ Bilmen, *İstulâhât*, VI, 153-155; Zeydân, *el-Medhal*, s. 222; Cercâvî, *Hikmetü't-teşrî*, II, 127-128; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühû*, V, 793-794; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, 92; Der'ân, *Ahkâmü's-şuf'a*, s. 43-44; Akşit, *İslâm'da Ticaret Prensipleri* s. 81.

²³¹ Der'ân, *Ahkâmü's-şuf'a*, s. 121-125; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühû*, V, 801-802.

²³² التَّعْظِيمُ لِأَمْرِ اللَّهِ وَالشَّفَقَةُ عَلَى خَلْقِ اللَّهِ Şemsüleimme Muhammed Ahmed b. Ebû Sehl Serahsî, *el-Mebsût*, Beyrut, 1989, X, 209; Ahmed b. Abdülehad b. Zeynelâbidîn es-Serhandî İmam Rabbânî, *el-Mektûbât*, İstanbul, ty, I, 104; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 11; Akseki, *Ahlâk Dersleri*, s. 264, 268.

²³³ En'âm, 6/12, 54.

²³⁴ A'râf, 7/156.

²³⁵ Enbiyâ, 21/107.

²³⁶ Kandemir, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, s. 159-176.

sıyla borcunu ödemekte zorlanan kimseler de olabilir. İşte bu konumda olan kimselerin durumlarıyla ilgili olarak nasslar, alacaklının merhamet hislerine hitap etmekte ve onu devreye sokmaktadır. Bu cümleden olarak Kur'ân, borçlunun maddî darlık ve sıkıntı içerisinde olması halinde bu darlıktan genişliğe kavuşuncaya kadar ona mühlet verilmesini, borcunun ötelenmesini emretmektedir²³⁷. Hz. Peygamber de darda kalan bir borçluya mühlet veren kimsenin kıyamette Allah'ın arşınının gölgesinde gölgeleneceğini²³⁸ söylemiştir. Darda kalan borçluya imkan tanımak, ona merhamet etmek işte bu derece önemli ve faziletli bir davranıştır²³⁹.

b) İkâle

İkâle; bir ticarî akdin satıcı ve alıcının karşılıklı rızalarıyla bozulmasıdır²⁴⁰.

Akit yapan taraflardan birinin yaptıkları alışverişten pişmanlık duyması ve bu akdi bozmak istemesi halinde diğer tarafın bu isteği kabul etmesi İslâm'ın teşvik ettiği şefkat, merhamet ve kolaylaştırma kapsamında mendub bir işlemdir. Çünkü pişmanlık duyan ve bu ticarî akitten dönmek isteyen kimsenin darda olduğu, sıkıntıda olduğu, bu akdin ona bir yarar sağlamayacağı açıktır. İkâleye başvurulması bu sıkıntıya son verecektir²⁴¹. Bu itibarla ikâleye imkan vererek kardeşini sıkıntıdan kurtaran kişi hadiste övülmüştür²⁴². İkâle, üstün ahlâk sahibi bir kişi tarafından gerçekleştirilen bir empati hareketidir.

J-SABIR

Ahlâkî erdemlerin en önemlilerinden olan sabır; beşer tabiatına aykırılık teşkil eden ve def'i mümkün olmayan hallere karşı mukavemet göstermektir²⁴³. Ahlâkın, ilmin, amelin, hikmetin ve her türlü muvaffakiyetin başı sabırdır²⁴⁴.

Seksene yakın ayette sabır konu edilmektedir. Kişi, ticarî hayatında beklemediği durumlarla karşılaşabilir. Bunlar, yangın, kıtlık, sel, donma vb. tabî felaketler sonucu ürününü zayi olması, gaspedilmesi, iflas etmesi, piyasada durgunluk, ürettiği veya ticaretini yaptığı emtianın piyasasının olmaması yani sattığı ürüne rağbetin düşmesi (kesâd), ticarî rakiplerinin çeşitli yollarla engelleme çabaları vb. hususular olabilir. Kişi, her türlü tedbiri aldıktan ve ticaretin gerektirdiği şartlara riayet ettikten sonra bu gibi durumlarla karşılaştığında isyan etmemeli, bunun bir imtihan olduğu şuuruyla hareket ederek sabr-ı cemîl ve metânet göstererek Allah'a tevekkül etmelidir. Nitekim bir ayette korku, açlık, mal, can ve ürünlerden eksiltme şekliyle mü'minlerin imtihana tâbi tutulacakları bildirilerek bu gibi felaketler karşısında sabır ve metanet gösterenler müjdelenmiştir²⁴⁵.

237 *Bakara*, 280. *وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ*

238 *Buhârî*, "Büyü", 17; *Müslim*, "Zühd", 74; *Tirmizî*, "Büyü", 67; *İbn Mâce*, "Sadakât", 14; *Dârimî*, "Büyü", 50; *Ahmed b. Hanbel*, I, 227.

239 *Karadâvî*, *Devru'l-kiyem ve'l-ahlâk*, s. 317-318.

240 *Mecelle*, md. 190-196; *Ali Haydar (Küçük)*, *Düerü'l-hukkâm*, I, 303-318; *Senhûrî*, *Masâdiru'l-hakk*, VI, 248-253; *Zerkâ*, *el-Medhal*, I, 561-563; *Zuhaylî*, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühû*, IV, 713-718; *Karaman*, *Mukayeseli İslâmî Hukuku*, II, 447-450; *Döndüren*, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 346-348.

241 *Cercâvî*, *Hikmetü't-teşrî*, II, 129; *Döndüren*, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 348; *Bilmen*, *İstlâhât*, VI, 28.

242 *Ebû Dâvûd*, "Büyü", 52; *İbn Mâce*, "Ticarât", 26; *Ahmed b. Hanbel*, II, 252.

243 *Akseki*, *Ahlâk Dersleri*, s. 167.

244 *Yazır*, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 544-545; *Meydânî*, *el-Ahlâku'l-İslâmîyye*, II, 308-310.

245 *Bakara*, 2/155-157.

Diğer taraftan ticarî hayatta amaçlanan hedefe bir anda ulaşamayabilir. Birçok engelle karşılaşılabilir. Ticarî hayatın da kendine özgü kanunları vardır. Ticaret hayata yeni başlayan bir kimse bir anda yükselme beklememeli, ticarî hedeflerine ulaşmada acele etmemeli, zorluklara karşı göğüs gererek kararlılık ve sebatla yoluna devam etmelidir²⁴⁶.

XVII. asır şairlerinden Hatemî (Edirne'li İbrahim)'in ifadesiyle

Erişir menzili maksûdına âheste giden Tîz-reftâr olanın pâyine dâmen dolaşır²⁴⁷.

K-SAYGI

Kamu düzeninin idamesi için her kesimden ve her mesleğe mensup insanların diğerlerinin hukukuna saygı gösterme görevleri bulunmaktadır. “Sevgi iradî, saygı zorunludur” şeklinde formüle edilen bir söz vardır. Sevgi gönül işidir. Bu itibarla bir kimse diğerini sevmek zorunda değildir. Ama karşımızdakinin hukukuna bu arada ticarî hukukuna saygı göstermek onu sevmesek de zorunludur. Saygısızca bir davranışın aynı şekilde bir saygısızlıkla karşılık görebileceği unutulmamalıdır. Ticarî hayatta da aynı şeyler geçerlidir. Yapılan bir saygısızlığın karşı saygısızlıkları doğuracağı açıktır. Aşağıda zikredeceğimiz hususlar kişinin ticaret hak ve hürriyetine yönelik saygısızlık içeren ve nasslarla yasaklanan ahlakî olmayan davranışlardır.

a) Satım Üzerine Satım, Pazarlık Üzerine Pazarlık Yapmak

Bu kabil davranışlar başkasının/kardeşinin ticaretine engel olma anlamı taşımaktadır. Hz. Peygamber, “*Bir kimse kardeşinin pazarlığı üzerine pazarlık yapmasın.*”²⁴⁸ buyurarak bu tür bir ticaret şeklini yasaklamıştır.

Bu engelleme, muhayyerlik süresi içerisinde üçüncü bir kişinin müşteriye gelerek, “Bu satımı feshet. Ben bu malın daha kalitelisini sana daha ucuza satayım” demesi şeklinde gerçekleşebileceği gibi satıcıya gelerek, “Sen bu satımı feshet. Ben bu malı daha yüksek fiyata senden alayım” şeklinde de gerçekleşebilir.

Pazarlık üzerine pazarlık ise bir anlamda bitmek üzere olan pazarlığı bozmak demektir. Bu, şöyle olabilir: Mal sahibi ile o malı satın almak arzusunda olan kişinin henüz akdi gerçekleştirilmemekle birlikte satım üzerinde görüştükları sırada üçüncü şahsın mal sahibine, “Ben bu mala daha fazla veririm” demesi ya da o malı almak isteyen kişiye, “Bu maldan daha iyisini sana daha ucuza satarım” demesidir.

Fukahâ, bütün bu şekillerin haram olduğu ve bu gibi yaklaşımlarda bulunanların günah işlemiş oldukları konusunda hemfikirdirler²⁴⁹. Çünkü bu tür yaklaşımlar kardeşlik hukukunu ve bağlarını zedeleyici ve hatta yıkıcı nitelik arz etmektedir²⁵⁰.

b) Satıcıları Pazara Girmeden Karşılama (Telakkî'r-rukban)

²⁴⁶ Akşit, *İslam'da Ticaret Prensipleri* s. 82 vd.

²⁴⁷ Soykut, *Unutulmaz Mısralar*, s. 81.

²⁴⁸ Buhârî, “Büyü”, 58, 64, 70-71, “Şurût”, 8, “Nikâh”, 45; Müslim, Nikâh”, 49, “Büyü”, 7-8, 11, “Birr”, 29, 32; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 17, “Büyü”, 43, 46; Tirmizî, “Nikâh”, 38, Ebû Dâvûd, “Büyü”, 67; Nesâî, “Nikâh”, 20-21, “Büyü”, 17, 20-21; İbn Mâce, “Ticârât”, 13; Dârimî, “Nikâh”, 7, Nesâî, “Büyü”, 17, 33; Mâlik, Nesâî, “Büyü”, 95-96; Ahmed b. Hanbel, II, 7, 21, 63, 71, 108; Şevkânî, *Neylül'evtâr*, V, 199.

²⁴⁹ Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 233.

²⁵⁰ Karadâvî, *Devru'l-kıyem ve'l-ahlâk*, s. 319.

Bu, şehirde mal satmak üzere yola çıkan ticaret kabilelerini henüz şehre girmeden karşılayarak onların mallarının satın almak demektir. Fukahânın açıklamalarından anlaşıldığına göre ticaret kabilelerinin yolda karşılanmaları iki maksada matuftur: a) Piyasa fiyatını bilmeyen satıcıdan malı daha ucuza almak, b) Malın, özellikle de gıda ürünlerinin tamamını satın alıp stok ederek dilediği fiyata satmak. Kimi fukahâyâ göre bu tür alış veriş mekruh kimilerine göre ise fasittir²⁵¹. Hz. Peygamber, ticaret kabilelerinin veya satıcıların henüz şehre ulaşmadan yolda karşılanarak mallarının satın alınmasını yasaklamıştır²⁵².

Tarımla uğraşan çiftçi ve köylülerin ürünlerinin henüz gerçek fiyatlar oluşmadan özel veya kamu sektörü tarafından ilan edilen fiyatlarla alınması *telakki'r-rukban*'ın günümüzdeki tezâhür şeklidir²⁵³.

c) Şehirlinin Köylü Adına Satış Yapması

Tarımla uğraşan çiftçi ve köylü piyasa fiyatlarını her zaman izleme imkanı bulamayabilir ve ürünün piyasa fiyatını bilemeyebilir. Esnaf ve tüccârın bu konudaki tecrübeleri karşısında aldanmaya maruz kalabilir. Diğer taraftan dışarıdan mal getirenleri belli grup veya kişilerin karşılayıp mallarını almaları tekelleşmeye de yol açabilir. Bu itibarla Hz. Peygamber, şehirli esnafın köylü adına satım yapmasını yasaklamıştır²⁵⁴. Hz. Peygamber'in, bahse konu hadisleri ihtiyaç duyulan maddelerin belli ellerde toplanıp, piyasaya kontrollü olarak arz edilmesini dolayısıyla fiyatların sun'î olarak artışını önlemeye matuftur.

Dışarıdan mal getirenle merkezdeki tüccâr arasında şöyle bir sözleşme cereyan eder: Şehirli tüccâr, satıcı köylüye veya taşradan mal getirene, "Sen bu malı bana bırak, ben onu senin adına tedricen satayım." Bu yöntemin genelleşmesi halinde tekellerin oluşacağı ve toplumun zarar göreceği açıktır. Bu tür bir uygulamadan genellikle şehir halkı zarar görür. Şöyle ki; sebze, meyve ve hubûbât genelde köylerde daha ucuzdur. Şehirli, köylü adına sattığında, bunların fiyatlarını peyderpey artırarak satacak, dolayısıyla şehir halkı daha ucuza alabileceği bir malı daha fazla para ödeyerek almak durumunda kalacaktır. Bu, bir nevi ihtikârdır. Eğer aynı mallar şehirde bulunuyorsa bunda bir sakınca görülmemiştir²⁵⁵.

Görüldüğü üzere bu kabil ticaretlerin arka planında bir saygısızlık, bencillik, kanaatsizlik gibi ahlâkî olmayan düşünceler yatmaktadır.

²⁵¹ Senhûrî, *Masâdiru'l-hakk*, II, 83-85; Karadağî, *Mebdeü'r-ridâ fi'l-ukûd*, I, 640-645; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 106; Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî*, IV, 239; Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 229; Akşit, *İslam'da Ticaret Prensipleri* s. 63.

²⁵² لا تلتقوا الركب ولا يبيع حاضر لباد Buhârî, "Büyü", 68, 71-72, "İcâre", 14; Müslim, "Büyü", 11, 19; Ebû Dâvûd, "Büyü", 46; Nesâî, "Büyü", 14, 17-18; Mâlik, "Büyü", 96; Ahmed b. Hanbel, I, 368, II, 42, 156, 364, 465; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, V, 195.

²⁵³ Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 230.

²⁵⁴ لا يبيع حاضر لباد نهى رسول الله ان يبيع حاضر لباد Buhârî, "Büyü", 58, 64, 68-71, "İcâre", 14; "Şurût", 8; Müslim, "Nikâh", 51-52, "Büyü", 11-12, 18, 20-22; Ebû Dâvûd, "Büyü", 45; Tirmizî, "Büyü", 13; Nesâî, "Büyü", 16-19, 21; İbn Mâce, "Ticârât", 15; Mâlik, "Büyü", 96; Ahmed b. Hanbel, I, 163-164, 368; II, 42, 153, 238.

²⁵⁵ Senhûrî, *Masâdiru'l-hakk*, II, 85-87; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 107; Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî*, IV, 239; Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 228-229.

L-VEFA

Vefa İslâm ahlâkının en önemli prensiplerindedir. Kur'ân ayetleri ahde vefa gösterilmesine önemle vurgu yapmaktadır²⁵⁶. Önceden de ifade edildiği üzere hadislerde de ahde vefa göstermemenin, verilen sözü tutmamanın nifak alametlerinden olduğuna dikkat çekilmiştir²⁵⁷.

Bireylerin ve toplumun bekâ ve mutluluğu için bir takım mukâvele ve muâhedeler zorunluluk arz etmektedir. Bu akit ve sözleşmeler olmadan medenî ve sosyal hayat inkişaf edemez. Özellikle de ticarî hayatın idâmesi için bu sözleşmeler çok önemlidir. Ekonomik, ticarî ve sosyal hayatın sağlıklı bir şekilde aksamadan, tıkanmadan yürüyebilmesi bu sözleşmelere bağlı kalmakla doğru orantılıdır. Dolayısıyla ahde vefâ bir ahlâk kanunudur²⁵⁸. Hal böyle olunca ahdini bozan, vadinden önen bir kimse herkesin nefretini kazanacağı gibi haksızlığa uğrayan tarafların düşmanlığını da celbetmiş olacaktır²⁵⁹.

Borcun zamanında ödenmesi ahde vefanın bir gereğidir²⁶⁰. Borç zamanında ödenmediğinde ahde vefasızlık yapılmış olmakta, böyle bir davranış hem borçlu kişinin güvenilirliğini yitirmesi, hem alacaklıya haksızlık, hem topluma karşı bir aymazlık ve saygısızlık anlamı taşımaktadır. Borcuna sadık kalmayarak ahdine vefa göstermeyen böylece kendi güvenilirliğini kaybeden bir kişi aynı zamanda kendi ticarî hayatının temellerine de bir anlamda dinamit koymuş olmaktadır. Çünkü ahitlerine, sözleşmelerine sadık kalmayan bir kimseyle artık diğer ticaret erbabı ve müşteriler de ticarî ilişkilerini doğal olarak kesecektir. Dolayısıyla ticarî çevrelerde “güvenilmez” olarak damgalanan kişi, kurum ve işletmelerin ticaret sahnesinden silinmeleri mukadderdir. “Borcun Savsaklanması” başlığı altında açıklandığı üzere bu vefasızlığın ayrıca maddî müeyyide ve uhrevî boyutu bulunduğunu da hatırlatalım.

Bütün bu sayılan güzel ahlâkî meziyetler yanında Gazâlî (505/1111), ayrıca bir müslüman tâcirin riayet etmesi gereken mesenlin uhrevî boyutunu da kapsayan bir takım hususlara da dikkat çekmektedir. Bunlar iyi niyet, zikir, şükür, tevekkül, tevazu, takvâ-vera', şüpheli şeylerden kaçınma, nefsini muhasebe etme gibi bir takım adâptan ibarettir²⁶¹.

Gerek bu maddeleri gerekse örnekleri daha da artırmak mümkündür. Ama İslâm ticaret hukuku özelinde yaptığımız bu incelemenin İslâm hukuku-ahlak birliğinin ispatı için yeterli olacağını düşünüyoruz.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Her hukuk sisteminin amacı adaleti gerçekleştirmektir. Bu aynı zamanda hukukun fonksiyonudur²⁶². Hukukun gerçekleştirmeyi hedeflediği temel değer olan ada-

²⁵⁶ Mü'minûn, و الذين هم لاماناتهم وعهدهم راعون Mâide, 5/1: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ Bakara, 177: وَالْمُوفُونَ بَعْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا 23/8; Meâric, 70/32.

²⁵⁷ Buhârî, “İmân” 24; “Şehâdât”, 28, “Vasâyâ”, 8, “Mezâlim”, 17, “Cizye”, 17, “Edeb”, 69; Müslim, “İmân”, 107-108; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 15; Tirmizî, “İmân”, 14; Nesâî, “İmân” 20; Ahmed b. Hanbel, II, 189, 198, 200, 257.

²⁵⁸ Akseki, *Ahlâk Dersleri*, s. 255-256.

²⁵⁹ Akseki, *Ahlâk Dersleri*, s. 257.

²⁶⁰ Karadâvî, *Devru'l-kıyam ve'l-ahlâk*, s. 307; Akşit, Akşit, *İslâm'da Ticaret Prensipleri* s. 40.

²⁶¹ Bkz. Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 83-87.

²⁶² Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku*, s. 32-35; Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, s. 30; Ünal, agm, s. 17.

let idesi aynı zamanda ahlâkî bir değerdir. Dolayısıyla adalet idesi hukukla ahlâk disiplinleri arasındaki temel keşişim noktasıdır, ortak paydasıdır. Böylece adalet idesine dayalı hukuk, kökeninde ahlâkî bir temele dayanmaktadır. Bu yönüyle ahlâkî bir çabanın ifadesi olan hukukun, ahlâkî değerlere dayanmaması düşünülemez. Dolayısıyla ahlâkî değerlere dayanmayan, adaleti esas almayan bir hukuk sistemi hiçbir zaman hakkaniyete dayalı bir yükümlülük anlayışı üretemez²⁶⁵. Başta adalet olmak üzere İslâm'da ahlâkî değerlere en fazla atıf yapılan alanlardan biri ticaret hukuku alanıdır. Ticaret hayatı, toplumu ayakta tutan en önemli dinamiklerden ve bir hadise göre “*rızkın onda dokuzunu*”²⁶⁴ tekeffül ettiğinden İslâm'da en fazla ahlaka vurgu yapılan alanlardan biri olmuştur.

İslâm'da ahlâkî ilkelerin kaynağı mutlak hakikat olan Allah'tır. Dolayısıyla Kur'ân ve hadislerde konu edilen ahlâkî hükümler aynı zamanda dinî hükümlerdir²⁶⁵. Bunun doğal sonucu olarak bir ahlâkî hüküm hukukî bir meseleye taalluk ettiğinde aynı zamanda bir hukuk normu, ticaret hukukuna taalluk ettiğinde ise bir ticaret hukuku normu olma özelliği arz eder.

İslâm her fikhî/hukukî hükümde meselenin ahlâkî boyutunu mutlaka dikkate almış olmakla beraber, her hukukî hükmün mutlaka ahlâkî esasının bulunması da şart değildir. Bir takım hükümler salt ibadete ilişkin veya taabbüdî nitelikli olabilirler. Meselâ Cuma vakti ticaretle iştiğal etme yasağı²⁶⁶ tamamen ibadet içeriklidir. Yine meselâ mescid, satıma konu değildir. Aynı şekilde esasında eti helal olan bir hayvanın, kasten besleme terk edilerek kesilmesi halinde etinin yenmesi (Hanefilere göre) haramdır²⁶⁷. Doğal olarak bunun ticareti de haramdır ki bu tamamen İslâm'ın siyasetine ilişkin dinî-taabbüdî bir hükümdür. Kendiliğinden ölen hayvanın eti ile kanda da aynı hükümler geçerlidir²⁶⁸. Yine İslâm'daki domuz yasağı taabbüdî niteliklidir²⁶⁹. Dolayısıyla domuz etinin yenilmesi müslümanlara haram olduğu gibi ticaretinin yapılması da yasaktır. Oysaki gayri müslimler arasında bunun ticareti serbesttir. Aynı şekilde gerek gıda, gerek giyme gerekse kullanım amaçlı bazı eşyanın müslümanlar bakımından alım-satımı yasaktır ki bunlar tamamen taabbüdî niteliklidir. Ahlakî ciheti olsun olmasın bir müslüman bu hükümlere uymakla yükümlüdür. Terminolojide domuzun ve içkinin de içerisinde bulunduğu “gayri mütekevîm mal”²⁷⁰ denen dinen meşrû kabul edilmeyen mal ve eşya bulunmaktadır ki bahse konu malların alım satma konu olması mümkün değildir. Ama bir meselede ahlâkî erdemın söz konusu ise İslâm onu mutlaka emretmiş; ahlâkî mefsedet söz konusu ise onu da mutlaka yasaklamıştır.

Sonuç itibarıyla şunları söyleyebiliriz:

²⁶³ Kılıç, “Hukuk-Ahlâk İlişkinin Temellendirilmesi ve Ayırım Kriterlerinin Analizi”, *Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlâk*, s. 590-592, 601.

²⁶⁴ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, I, 506; Münâvî, *Feyzu'l-kadır*, III, 322.

²⁶⁵ Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, s. 162.

²⁶⁶ Cum'a, 62/9.

²⁶⁷ En'âm, 6/121.

²⁶⁸ Bakara, 2/173.

²⁶⁹ Bakara, 2/173.

²⁷⁰ Bkz. Senhûrî, *Masâdiru'l-hakk*, III, 93-100; Zerkâ, *el-Medhal*, II, 714-716; Mahmasânî, *en-Nazariyyetü'l-âmme*, I, 9-10, II, 333-334, 351-352; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 182-183; Zeydân, *el-Medhal*, s. 186-187; Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 66, 174-177.

İslâm'da hukukla ahlak bütünlüğü bulunmaktadır; hukukla ahlak iç içedir. Bu bütünlüğün en fazla tezâhür ettiği alan ticaret alanıdır. Çünkü ticarî ilişkiler, insanların ve toplumların hayatiyetini idame için en fazla ihtiyaç duydukları ilişkilerdir. Bu ilişkilerde ahlakî erdemler egemen olduğu müddetçe toplum, huzur, güven ve istikrar içerisinde olacaktır. Ticarî ilişkilerde, haksızlığın, hilenin, sahtekarlığın, dolandırıcılık ve istismarın egemen olması halinde ise güven, istikrar ve huzurdan yoksun kirli bir toplum ortaya çıkacaktır ki böyle bir toplumun payidar olması mümkün değildir. Onun için ticarî muameleleri konu edinen naslarda sürekli ahlakî değerlere vurgu yapılmıştır. Naslarda konu edilen bahse konu bu ahlakî davranışlar bir müslüman açısından sadece vicdanî bir görev değil aynı zamanda dini bir görevdir. Bu itibarla olgun bir müslüman genelde hayatının her alanında özelde ticarî alanında her zaman meselenin dinî ve uhrevî boyutunu da dikkate almak durumundadır. O nedenle bir mü'min bir meseleyi aynı zamanda helal ve haram boyutu ile de ele alır, haram kılınan bir şeyde kendisi için bir deva ve fayda bulunmadığına inandığı gibi²⁷¹ ahirette bunun hesabını vereceğinin de sürekli şuurunu taşır. İşte bu (dinî-ahlakî) bütünlük özelde temiz bir ticari hayatın genelde temiz, güvenli ve erdemli toplumun garantisi demektir.

---

²⁷¹ إن الله لم يجعل شفاء امتي فيما حرم عليها Buhârî, Eşribe, 15.